

Metode i postupci rada učiteljice s učenikom koji ima dijagnosticiran ADHD sindrom

Radoslović, Julia

Undergraduate thesis / Završni rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:982320>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-17**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI

Metode i postupci rada učiteljice s učenikom koji ima dijagnosticiran ADHD sindrom

ZAVRŠNI RAD

Studij: Sveučilišni preddiplomski jednopredmetni studij pedagogije

Studentica: Julia Radoslović

Matični broj: 19871

Mentorica: Doc. dr. sc. Nataša Vlah

U Rijeci, 2017. godine

SAŽETAK

Prvi cilj istraživanja je utvrditi u kojoj mjeri učiteljica koristi adekvatne i teorijski primjerne didaktičke metode i postupke u radu s djetetom koji ima dijagnosticiran ADHD. Drugi cilj je dobiti uvid u učiteljčinu refleksiju dobivenih podataka o njenom korištenju didaktičkih metoda i postupaka u radu s djetetom koji ima dijagnosticiran ADHD. Sudionica istraživanja bila je jedna učiteljica Osnovne škole u Rijeci. U istraživanju su se koristila dva mjerna instrumenata. Prvi je *Obrazac protokola sudioničkog praćenja* izrađen za potrebe ovog istraživanja, a drugi je *Upitnik za refleksiju* učiteljice. Prema osnovnim rezultatima dobivenim istraživanjem učiteljica u većini situacija poštuje metodičke prilagodbe koje su navedene prema teorijskim spoznajama u obrascu za opažanje. Kao zaključak se navodi važnost poznavanja adekvatnih didaktičkih metoda i prilagodbi u radu učitelja s učenikom koji ima dijagnosticiran ADHD. Učiteljeve kompetencije za rad s djetetom s ADHD-om rezultiraju uspješnim odgojno-obrazovnim uspjehom.

Ključne riječi: ADHD, hiperaktivnost, impulzivnost, deficit pažnje, metode rada, učitelj

SUMMARY

The first aim of this research is to determine whether the teacher applies adequate and theoretically appropriate didactical methods when working with a child who has been diagnosed with ADHD. The second aim is to get the insight into the teacher's reflexion about obtained data on her usage of theoretically appropriate didactical methods when working with a child who has been diagnosed with ADHD. The research was conducted on a sample of one teacher from primary school in Rijeka. Two measuring instruments were used in this research. The first one is *Participatory monitoring protocol*, which was created for the purposes of this research, and the second is *Questionnaire* used for teacher's reflexions. According to the results obtained in this research, the teacher in most cases uses methodical adjustments stated in the monitoring protocol, which had been created according to theoretical cognitions. The conclusion indicates the importance of recognizing appropriate didactical methods and teachers' adjustment when working with an ADHD student. Teachers' competences in working with an ADHD student result in more successful educational outcome.

Key words: ADHD, hyperactivity, impulsivity, attention deficit, didactic methods, teacher

Sadržaj

1. UVOD	5
2. ŠTO JE ADHD?	6
2.1. Fenomenologija i klasifikacija	6
2.1.1. Hiperaktivnost	7
2.1.2. Impulzivnost	8
2.1.3. Deficit pažnje	9
2.2. Etiologija	9
2.3. Tretmani	11
3. RAD UČITELJA S UČENIKOM KOJI IMA DIJAGNOSTICIRAN ADHD SINDROMOM	13
3.1. Planiranje nastavnog sata	13
3.2. Uređenje razrednog prostora	14
3.3. Potkrepljivanje pozitivnih ponašanja	16
3.4. Poticanje socio-emocionalnog razvoja	17
3.5. Prilagodavanje zahtjeva	18
3.5.1. Sadržaj	18
3.5.2. Perceptivno prilagodavanje	19
3.5.3. Govor	20
3.5.4. Pisanje	20
3.5.5. Domaće zadaće	21
3.5.6. Provjera znanja	21
4. SVRHA I CILJ ISTRAŽIVANJA	22
5. METODA	23
5.1. Uvodne napomene o organizaciji i pedagoškom radu PRO odjela u kojem se provodilo istraživanje	23
5.2. Sudionica istraživanja	24
5.2. Mjerni instrumenti i postupak prikupljanja podataka	24
5.3. Prikupljanje podataka s osvrtom na etičke aspekte istraživanja	28
5.4. Obrada podataka	28
6. REZULTATI I RASPRAVA	29
6.1. Rezultati opažanja	29
6.2. Rezultati refleksije	40
7. ZAKLJUČAK I PREPORUKE ZA DALJNJA ISTRAŽIVANJA	42
8. LITERATURA:	44
9. PRILOZI	46

1. UVOD

Poremećaj pažnje s hiperaktivnošću – ADHD učestala je teškoća u razvoju kod školske djece. On ima utjecaj na djetetov uspjeh u školi, ali i na njegov socio-emocionalni razvoj. Simptomi ADHD-a u djeteta najčešće se prepoznaju u školskoj dobi. Dijete kojem je dijagnosticiran ADHD sindrom pokazuje različite simptome hiperaktivnosti, impulzivnosti te ima vrlo kratkotrajnu pažnju.

Obitelj, prvenstveno roditelji, primarna su i temeljna zajednica djeteta. Na njima je zadatak pružiti potporu i podršku svom djetetu kako bi ono ostvarilo svoj maksimalni potencijal u životu. No, također velika je uloga i na školi koju dijete pohađa, odnosno njegovim učiteljima. Isto kao i obitelj, djetetu škola pomaže u ostvarivanju svih njegovih potencijala. Vrlo je važno da učitelj upozna učenika, njegove prednosti i poteškoće i prilagodi svoj način rada njemu. Kada upozna dijete, učitelj će mu moći prilagoditi metode i oblike rada. S obzirom na teškoće koje dijete s ADHD-om ima, određene prilagodbe u radu su potrebne. Upravo zbog toga, učitelj ima značajnu ulogu i odgovornost u radu s djetetom. On je taj koji treba dijete neprestano poticati i motivirati, biti mu podrška i potpora u svakom trenutku. Osim uloge motivatora i poticatelja, učitelj treba preuzeti i ulogu kreatora pozitivnog ozračja u razredu. Pozitivno ozračje u razredu podrazumijeva odnos prihvaćanja na relaciji učitelj-dijete s ADHD-om, dijete s ADHD-om-ostala djeca.

Prvi cilj istraživanja je utvrditi u kojoj mjeri učiteljica koristi adekvatne i teorijski primjerne didaktičke metode i postupke u radu s djetetom koji ima dijagnosticiran ADHD. Drugi cilj je dobiti uvid u učiteljinu refleksiju dobivenih podataka o njenom korištenju didaktičkih metoda i postupaka u radu s djetetom koji ima dijagnosticiran ADHD. Ti će se ciljevi realizirati empirijskim istraživanjem manjeg opsega.

2. ŠTO JE ADHD?

2.1. Fenomenologija i klasifikacija

Poremećaj pažnje s hiperaktivnošću – ADHD je razvojni poremećaj s izraženim simptomima nepažnje i/ili hiperaktivnosti – impulzivnosti. Djeca s dijagnosticiranim ADHD-om imaju narušeno funkcioniranje unutar obitelji, u školi i s vršnjacima (Velki i ,Dudaš, 2016). Poremećaj se najčešće dijagnosticira u školskom periodu, jer tada dijete pokazuje poteškoće u ostvarivanju školskih zadataka i zadataka (Zrilić, 2011). Od velike je važnosti uspostaviti pravilnu dijagnozu što ranije kako bi mu se omogućilo učenje u skladu s njegovim mogućnostima i potencijalima (Mlinarević, 2009). Autorice Velki i Romstein (2016) navode iskaz autora Gilberga (2014), koji kaže da se ADHD kod djevojčica lakše identificira zahvaljujući socijalnim normama i očekivanjima. Za očekivati je da su djevojčice mirne, pa u slučajevima kada nisu, pretpostavlja se da postoji određena poteškoća ili poremećaj. Nadalje, istraživanja su pokazala da se ADHD u većini kultura javlja kod 5% djece, a 2,5% kod odraslih (The Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fifth Edition, 2013). ADHD sindrom je četiri do pet puta češći kod dječaka. Osim navedene razlike u pojavnosti, između djevojčica i dječaka javlja se razlika i u svojstvima poremećaja. Naime, kod dječaka je češća pojava simptoma hiperaktivnosti, a kod djevojčica deficita pažnje (Bouillet, 2010).

Prema Dijagnostičko – statističkom priručniku mentalnih poremećaja Američke psihijatrijske udruge (DSM-V, 2013) moguća je pojava tri oblika ADHD-a kod školske djece, a to su: kombinirani tip, predominantno nepažljiv tip, predominantno hiperaktivno-impulzivni tip. Za dijagnosticiranje ADHD-a kod djeteta, važno je sakupljati podatke o djetetu, o njegovom ponašanju i okolini u kojoj živi. Također, od velike je važnosti sakupiti mišljenje stručnjaka različitih profila (liječnika, psihologa, edukacijsko-rehabilitatorskog stručnjaka). Uvijek treba voditi računa o tome koliko se često specifična ponašanja javljaju i koliko dugo to traje (Kudek Mirošević i ,Opić, 2010). Tako primjerice, da bi se utvrdilo postojanje ADHD-a kod djeteta i njegovog podtipa „kombinirani“, treba uočiti postojanje šest ili više simptoma hiperaktivnosti ili nepažnje u trajanju od najmanje šest mjeseci. Upravo je ovakav podtip poremećaja najviše zastupljen kod školske djece (Kocijan-Hercigonja, 1997). Podtip „dominantno nepažljiv“ dijagnosticira se ako dijete pokazuje šest ili više simptoma nepažnje, a manje od šest simptoma hiperaktivnosti-impulzivnosti u trajanju od najmanje šest mjeseci. Na kraju, dijagnoza podtipa „dominantno hiperaktivan tip“ postavlja se kada dijete pokazuje šest ili više simptoma hiperaktivnosti-impulzivnosti, a manje od šest simptoma nepažnje, također u trajanju od najmanje šest mjeseci (Kocijan-Hercigonja, 1997).

Djeca koja pokazuju šest ili više simptoma hiperaktivnosti-impulzivnosti, ali isto tako i nepažnje su vrlo rijetka. Istraživanja pokazuju da samo 3% djece pokazuju više od šest simptoma na obje liste Prema Merrel i Tymms (2005) neki od tih simptoma su sljedeći:

- Čini greške u školskim zadacima ili drugim aktivnostima zbog neopreznosti.
- Ima teškoća u održavanju pažnje u zadacima ili vježbama.
- Doima se kao da ne sluša kada mu/joj se direktno obraćate (sanjari).
- Budući da ne slijedi upute, ne uspijeva dovršiti zadatak.
- Vrpolji se rukama ili nogama i migolji se na mjestu.
- Odlazi s mjesta sjedenja u razredu ili u drugim situacijama kada se očekuje da sjedi.
- Često pretjeruje u situacijama u kojima je to neprikladno.
- Teško mu/joj je tiho se igrati.
- Daje odgovor prije nego što je pitanje postavljeno do kraja.
- Teško mu/joj je čekati u redu.
- Upada drugima u razgovor ili igru.

2.1.1. Hiperaktivnost

Hiperaktivnost je simptom ADHD-a koji se najranije može prepoznati jer je on najizraženiji kod djeteta (Delić, 2001). Iako djevojčice i dječaci mogu imati ovakvu vrstu ADHD-a, ona se ipak češće pripisuje dječacima (Taylor, 2008). Prema Velki, (2012) dijete kod kojeg je izražena hiperaktivnost neprestano je u pokretu. U razredu se često vrpolji na stolici, trese rukama ili nogama. Teško se zadržava na mjestu u klupi, što se od njega očekuje u razredu. Stoga često ustaje od stolice, šeće po razredu, zapitkuje druge učenike ili učitelja, vrti predmete po rukama i slično. Ima poteškoće ako se treba tiho i mirno igrati ili obavljati neku aktivnost u razredu u tišini. Isto tako, vrlo često puno i nekontrolirano priča (Velki, 2012). Također, kod hiperaktivnog djeteta izraženi su i poremećaji spavanja. Dijete ima problema kada treba zaspati, malo spava, a i kada spava, san mu je vrlo nemiran i isprekidan. Sve navedeno dovodi do psihičke i fizičke iscrpljenosti djeteta što dodatno pospješuje njegove neprimjerene reakcije tijekom dana (Kadum-Bošnjak, 2006). Nadalje, hiperaktivno dijete ne podnosi ograničenja, zabrane i disciplinu. Često ne sluša i ne prihvaća pravila koja su mi zadana (Kadum-Bošnjak, 2006). Zbog toga, za djecu koja pokazuju hiperaktivno ponašanje, korisno je da se pravila ponašanja u određenim situacijama daju polako i neprestano ponavljaju, kako bi ih dijete što bolje osvijestilo i zapamtilo (Huges i ,Cooper, 2009). Dijete s izraženom hiperaktivnošću nema razvijenu sposobnost učenja na vlastitim ili tuđim greškama, pa ih često ponavlja. Zbog svog

nepredvidivog i impulzivnog ponašanja djeteta s ADHD sindromom može ugroziti sebe ili život drugih, pa mora biti pod stalnim nadzorom kako bi ga se zaštitilo od ozljeđivanja (Kadum-Bošnjak, 2006). No, sazrijevanjem ti simptomi hiperaktivnog ponašanja postaju manje uočljiviji. Do razdoblja kasnog djetinjstva i rane adolescencije znakovi hiperaktivnosti mogu se svesti na razdražljivost i nemir. Kod adolescenata i odraslih, znakovi hiperaktivnosti svode se na osjećaj nemira i teškoće s obavljanjem aktivnosti koje podrazumijevaju sjedenje (Velki, 2012). Također, neki od prepoznatljivih simptoma kod ove razvojne skupine su: neorganiziranost, zaboravljivost, nestrpljenje, nesigurnost, dosada i određivanje prioriteta. Osim toga, često su skloni riskantnim i avanturističkim provodima, te konzumaciji droge i alkohola (Delić, 2001).

2.1.2. Impulzivnost

Jedni od mogućih pokazatelja impulzivnosti kako navodi Velki (2012), mogu biti nestrpljivost i poteškoće prilikom čekanja u redu. Osim toga, nestrpljivost se prepoznaje u situaciji kada nastavnik želi postaviti pitanje. Tada učitelj očekuje da onaj koji želi nešto reći podigne ruku, međutim tu dolazi do izražaja djetetova nestrpljivost. Naime, djeteta to ne može dočekati, te odgovora na pitanje bez da je podiglo ruku (Huges i ,Cooper, 2009). Osim toga, neki od prepoznatljivih simptoma impulzivnosti kod djece su: upadanje u riječ, često prekidanje i ometanje drugih dok razgovaraju ili se bave određenom aktivnošću. Djeca kod kojih se pojavljuju i simptomi hiperaktivnosti i impulzivnosti imaju problema u izboru najprimjerenijih ponašanja u nekoj situaciji te izražene poteškoće prilikom planiranja budućih događaja. Ovi simptomi impulzivnosti mogu dijete dovesti do sukoba unutar obitelji i škole, ali i u odnosima s vršnjacima (Velki, 2012). Nadalje, kod djece s izraženom impulzivnošću javlja se problem u postizanju samokontrole, odnosno kontrole reakcija na određeni podražaj iz okoline (Huges i ,Cooper, 2009). Stoga se vrlo često uz simptome impulzivnosti, pojavljuje i emocionalna nestabilnost. Emocije koje dijete doživljava su povezane sa situacijom, međutim dijete nema razvijenu sposobnost regulacije intenziteta tih emocija (Bartolac, 2013). Time se želi reći da takva djeca nemaju razvijenu sposobnost inhibicije socijalno neprimjernih ponašanja povezanih sa snažnim emocionalnim reakcijama koje doživljavaju. Također, nemaju razvijenu mogućnost samoregulacije fiziološkog uzbuđenja nastalog pod utjecajem vrlo snažnih emocija (Žic Ralić, 2014). Zbog toga dijete ima vrlo nisku toleranciju na frustracije, pa učestalo plače, svađa se ili ima provale bijesa. Zbog loših odnosa s okolinom, takvo dijete se često povlači i osamljuje. U

tom stanju je vrlo osjetljiv na kritiku, te često druge okrivljuje za vlastite probleme (Velki, 2012).

2.1.3. Deficit pažnje

Prema Kadum Bošnjak (2006), pažnja kod djeteta s ADHD poremećajem je neselektivna. Svi podražaji koji su prisutni u okolini, djetetu su jednako važni. On svima podjednako „daje“ pažnju. Sa slabljenjem pažnje, ujedno se i pojačava njegov motorički nemir, pa to dijete dodatno zamara. Njegova pažnja oscilira preko dana. Dijete se najčešće bolje koncentrira ujutro, ali i to varira po danima, nekad ima „dobre“, a nekad „loše“ dane (Kadum-Bošnjak, 2006). Kod školske djece lakše je uočiti nedostatak pažnje, nego kod vrtičke djece. To je tako iz jednostavnog razloga jer se njima još ne postavljaju zahtjevi u kojima razina njihove pažnje mora biti na većoj razini. Simptomi nepažnje negativno se odražavaju na školski uspjeh kod djece. Djeci s deficitom pažnje misli vrlo brzo odlutaju. Bilo koja situacija u razredu, primjerice reakcija određenog djeteta na zadatak nastavnika, može djetetu s deficitom pažnje biti povod da prestane raditi te se usmjeri na to dijete koje je imalo određenu reakciju i komentira taj događaj. Jedan od simptoma deficita pažnje je taj da dijete ne posvećuju pažnju detaljima ili griješi zbog ne pridavanja dovoljne količine pažnje (Velki, 2012). Nadalje, neprestano se prebacuje s jedne na drugu aktivnost. Osim toga, zadani zadatak mu vrlo brzo postane dosadan nakon samo nekoliko minuta, osim ako radi ono što zaista voli. Također, dijete s deficitom pažnje često sanjari, lako se zbunjuje i usporeno reagira (Kudek Mirošević i ,Opić, 2010). Također, zbog poteškoća sa zadržavanjem pažnje, dijete zaostaje u izvršavanju domaćih zadaća. Nerijetko, dijete izgubi stvari potrebne za ispunjavanje zadaća ili aktivnosti, pa je i to jedan od razloga njihova ne ispunjavanja (Velki, 2012). Kako bi se zadržala djetetova pažnja na što većoj razini, potrebno mu je davati zadatke koji uključuju neke nove elemente i koji donose neku neposrednu nagradu (Huges i ,Cooper, 2009).

O uzrocima nastanka spomenutog poremećaja postoje mnogobrojne i nepotvrđene teorije, o čemu će biti riječ u sljedećem odjeljku rada.

2.2. Etiologija

Uzrok nastanka ADHD poremećaja kod djece i danas nije potpuno potvrđen. Prisutne su brojne, različite i nepotvrđene teorije o njegovu nastanku. Među nepovoljnim čimbenicima koji mogu dovesti do razvoja ADHD-a navode se: neurotoksični teški metali, posebno olovo,

preuranjeni porođaj i mala porođajna težina, eklampsija i toksemija u trudnoći, pušenje u trudnoći i slično. Također, uzroci se povezuju i s konzumiranjem kokaina i alkohola tijekom trudnoće (Jurin i ,Sekušak-Galašev, 2008). Jedna od teorija koja se bavi proučavanjem uzroka nastanka ADHD-a je genetska teorija. Ona upućuje da glavni uzroci nastanka poremećaja leže u genetici. Iz provedenih genetskih studija, roditelji djece s ADHD sindromom i sami su imali isti poremećaj u djetinjstvu (Kocijan-Hercigonja, 1997). Također, jedna genetička studija pokazala je da se ADHD više pojavljuje kod jednojajčanih nego kod dvojajčanih blizanaca (Hughes i ;Cooper, 2009). Istraživanje autora Klasen (kao što citira Delić, 2001) pokazalo je da u 25% slučajeva u obitelji u kojoj netko ima ADHD, može se pronaći barem jedan bliži rođak s tim poremećajem. Isto tako, rezultati su ukazali da je nastanak ADHD-a u velikoj korelaciji s alkoholizmom, poremećajem raspoloženja i antisocijalnim ponašanjem u obitelji.

Nadalje, prisutne su različite psihosocijalne teorije. One upućuju na to da velik broj djece s hiperaktivnim poremećajima, uzroke svojem stanju mogu pripisati okruženju. Posebna pozornost pridaje se obiteljskim stresovima. Oni mogu biti povezani s lošim socioekonomskim statusom, poremećajima u odnosu između majke i djeteta, te raznim drugim nepovoljnim čimbenicima koji loše utječu na funkcioniranje obitelji (Kocijan-Hercigonja, 1997). Također, nezanemarivi su neki od sljedećih čimbenika: stres majke u trudnoći, disfunkcionalnost obitelji, niži stupanj obrazovanja majke i samohrano roditeljstvo (Biederman i Faraone,2005, prema Kudek Mirošević i Opić, 2010). Neka istraživanja opisuju šest čimbenika rizika u obiteljskom okruženju koji značajno utječu na razvoj poremećaja kod djece: velika i neskladna obitelj, niski socijalni standard, kriminalitet oca i mentalna bolest majke te davanje djeteta na usvajanje (Jurin i ,Sekušak-Galašev, 2008). Autorica Kocijan-Hercigonja (1997) među najčešćim simptomima u nastanku ADHD poremećaja ističe fizičke faktore. To opravdava činjenicom da su statistički podaci pokazali da velik broj djece s hiperaktivnim poremećajem potječe iz okruženja, odnosno obitelji u kojem se nije vodilo računa o djetetovu tjelesnom razvoju (Kocijan-Hercigonja, 1997).

Treća skupina teorija koje se bave etiologijom ADHD poremećaja nazivaju se organskim teorijama. Njima je zajedničko to da upućuju na postojanje neurološke disfunkcije mozga, koja potom uzrokuje poremećaj. Jedan od mogućih uzroka nastanka ADHD-a je kemijska neuravnoteženost u mozgu. Naime, do toga dolazi kada neurotransmiteri neuravnoteženo djeluju u putovima u mozgu koji povezuju bazalne ganglije i prefrontalno područje kore velikog mozga. Upravo ti dijelovi mozga su zaduženi za stvaranje i održavanje pažnje, kontrole motoričke aktivnosti i impulzivnosti. S druge strane, može doći do pojave slabije mozgovne

aktivnosti, posebno u čeonom dijelu kore velikog mozga. U tom području se nalaze centri koji upravljaju kočenjem ponašanja, ustrajnošću te otpornošću na ometanje i samokontrolu (Zrilić, 2011). Nadalje, mogući organski uzroci hiperaktivnosti mogu potjecati od moždanih lezija, genetskih defekata, bioinfekcija i otrovanja (Juretić, Bujas Petković i ,Ercegović, 2011). Većina dječje psihopatologije ima mnogostruku etiologiju koja uključuje međudjelovanje i genetskog i biološkog procesa unutar obitelji, ali i škole i zajednice (Pospiš, 2009).

Usprkos kombinaciji različitih uzroka poremećaja koji se na razne načine manifestiraju, danas su prisutni mnogobrojni oblici tretmana spomenutog poremećaja, koji olakšavaju djetetovu prilagodbu i funkcioniranje u svakodnevnom životu.

2.3. Tretmani

Prema autoricama Jurin i Sekušak Galešev (2008), najpoželjniji i najučinkovitiji tretman je multimodalni pristup „U literaturi se kao najučinkovitiji i znanstveno provjereni navode psihosocijalni pristupi i farmakoterapija, s preporukom njihove kombinacije (1 – 3, 10, 34) . Liječenje se u pravilu počinje pedagoško-edukativnim i bihevioralno-kognitivnim programom, a ako uspjeh izostaje, uvodi se farmakološka terapija “(Jurin i ,Sekušak-Galašev, 2008:197).

Postoji nekoliko različitih oblika tretmana djece s ADHD-om. Jedan od njih je psihološko liječenje, odnosno terapija ponašanja.je psihološko liječenje, odnosno terapija ponašanja. Zahvaljujući terapiji ponašanja dijete se uči kontroli vlastitog ponašanja te zaštititi od nepromišljenih radnji. Na roditeljima i nastavnicima je zadatak postići te ciljeve konstruktivnim ponašanjem. Iako je u fokusu terapije dijete, značajnu ulogu pri primjeni ovog tretmana imaju roditelji. Njih terapeuti trebaju poučiti kako će povoljnije utjecati na djetetovo ponašanje. Osim toga, na njima je da usvoje načine davanja uputa koje dijete može slijediti i poštivati. Za svako pojedino dijete izrađuje se poseban plan liječenja koji se sastoji od različitih terapijskih koraka, a neki od njih mogu biti: liječenje glavnog poremećaja, poboljšanje društvenog ponašanja, poboljšanje radnog ponašanja u školi, vježbe opuštanja i slično (Lauth, Schlottke i ,Naumann, 2008).

Sljedeći oblik tretmana djece s ADHD-om je liječenje lijekovima. Oni se kao oblik liječenja uglavnom koriste u kombinaciji sa psihološkim i psihosocijalnim metodama. Djeluju tako da najprije ublažavaju glavne simptome poremećaja pozornosti odnosno nemirne pokrete i impulzivnost. Nadalje, omogućavaju djetetu da se dugotrajnije koncentrira na određeni

predmet. Podaci govore da kod 15-25% djece takva sredstva nemaju nikakvog utjecaja, a kod otprilike 5% njih se liječenje mora prekinuti zbog nuspojava (Lauth i sur., 2008). Najčešće pripisivani lijekovi su stimulansi, a jedan od njih je *Ritalin*. Oni posebno djeluju na dijelove mozga koji su zaduženi za planiranje i upravljanje ponašanjem. Zahvaljujući njima, kod djeteta se podiže određena razina budnosti te on može lakše upravljati samim sobom i razinom pozornosti. Međutim, on kao i ostali psihostimulansi, ima određene nuspojave kao što su: vrtoglavica, glavobolja, srčana aritmija, gubitak težine, nesanica (Ferek, 2006). U slučajevima kada se neki od ovih nuspojava pojave, dolazi do promjene terapije. Mijenja se vrsta uzimanog lijeka, njegova količina i vrijeme uzimanja, te se propisuje njegovo uzimanje s točno određenom vrstom hrane (Taylor, 2008). Prema zapažanjima roditelja i učitelja, djeca koja su na medikamentoznom liječenju, discipliniranija su i pristupačnija. Dakle, ona prikazuju primjerenije ponašanje i manji motorički nemir dok se lijekovi uzimaju redovito. Međutim, kada dijete prestane uzimati lijekove, ono se najčešće počinje ponašati kao prije (Lauth i sur., 2008). Prema Lauth i sur. (2008) dijete koje uzima lijekove, društveno je prihvaćeno jer pokazuje manje neprimjerenih ponašanja. Svi lijekovi koji se koriste u tretmanu liječenja ADHD-a, utječu na um i osobnost djeteta. Oni mu uvelike olakšavaju ispunjavanje zahtjeva okoline.

Osim navedenih, postoje i terapije usmjerene na obitelj. U tim slučajevima roditelji i drugi članovi obitelji mogu se priključiti različitim grupama za podršku. Isto tako, roditelji mogu prisustvovati treningu svojih roditeljskih vještina. Od velike je važnosti da se i škola uključi u proces educiranja o ADHD poremećaju. Posebno je važno da se s nastavnicima i učiteljima radi na podučavanju praktičnih tehnika podučavanja djece s ADHD-om. Najbolji rezultati dakako, postižu se kada su u tretman uključeni i dijete, obitelj i škola (Ferek, 2006).

3. RAD UČITELJA S UČENIKOM KOJI IMA DIJAGNOSTICIRAN ADHD SINDROMOM

Prema *Pravilniku o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju* (2015), čl. 13 prilikom utvrđivanja primjerenoga programa obrazovanja, Stručno povjerenstvo Ureda daje prijedlog o pedagoško-didaktičkoj prilagodbi koja je potrebna učeniku. Pedagoško-didaktička prilagodba podrazumijeva: prilagođenu informatičku opremu, specifična didaktička sredstva i pomagala, udžbenike prilagođene posebnim odgojno-obrazovnim potrebama učenika (u jeziku, pismu i mediju) i elektroakustičku opremu, prilagođene oblike komuniciranja.

Zadaća učitelja je uz pomoć stručne službe škole djetetu s ADHD sindromom omogućiti što lakšu prilagodbu u savladavanju nastavnog gradiva i prilagodbe razredu. Njihova uspješna suradnja omogućava rano prepoznavanje djeteta s ADHD-om. Zahvaljujući pravovremenom prepoznavanju poremećaja i primjenom odgovarajućih postupaka mogu se postići značajni rezultati u postizanju školskog uspjeha (Mijaković, 2006). Važno je da učitelj koji radi s takvim djetetom prihvati učenika bez obzira na njegove posebnosti u odnosu na ostalu djecu. Umjesto usredotočenosti na djetetove posebnosti, učitelj treba obratiti pozornost na djetetove pozitivne osobine i sposobnosti. Takav pristup pomaže djetetu da samo osvijesti svoje potencijale i mogućnosti što rezultira djetetovom pozitivnom slikom o samome sebi. Osim toga, takvim pristupom učitelj u svome razredu gradi pozitivno, ugodno te opušteno okruženje za učenje. Zanimari li učitelj najčešće predrasude o takvom djetetu poput onih da su djeca s ADHD-om lijena, zločesta, neodgovorna, hiperaktivna i uzme li u obzir da je ADHD poremećaj koji se ne može riješiti on će svoju nastavu uspjeti prilagoditi zahtjevima djeteta (Sekušak-Galašev, 2004)

3.1. Planiranje nastavnog sata

Za uspostavu uspješne suradnje s učenikom kojima ima ADHD, učitelj mora osvijestiti svoj pristup prema učeniku. Njegov pristup uvijek mora biti pozitivan i dobronamjran, a učenika je potrebno pohvaljivati za iskazani trud u radu.. Na samom početku školske godine poželjno je da učitelj razradi motivacijski plan s ciljem jačanja interesa učenika za provođenja planiranog rada (Sekušak-Galašev, 2004).

Dosadašnje teorijske spoznaje upućuju na neka od poželjnih ponašanja učitelja koje navodi Jensen (2000). Prema njegovim razmišljanjima učitelj treba voditi računa o izmjenjivanju

različitih vrsta kretanja: sjedenja, stajanja, hodanja, trčanja, dodirivanja, eksperimentiranja i glume. Takve strategije potkrepljuju učenje i dosjećanje. Također, poželjan je i dogovor između učitelja i djeteta o sustavu znakova verbalnim ili neverbalnim putem kojim će učenik iskazati da mu je potrebno mijenjati svoje pokrete. Primjerice, mogu dogovoriti signal koji će značiti da učenik traži da prošeta oko zgrade, ali isto tako važno je da učenik zna da se nakon što prošeta u vremenu od pet minuta mora vratiti natrag u razred (Jensen, 2000). U trenucima kada učitelj osjeti da njegov učenik gubi pažnju, može mu zadati male zadatke kako bi promijenio nastalu monotoniju. To može biti zadatak da opere spužvu, donese krede, pozove nekog i slično (Zrilić, 2011). Različiti oblici tjelesnih aktivnosti učenicima mogu pomoći pri smanjenju stresa i povećanju budnosti, a osim toga mogu i poslužiti kao motivacija učenicima za izvršenje određenih zadataka (Velki, 2012).

Prema recentnim istraživanjima Kadum Bošnjak (2006), učitelj s učenicima treba dogovoriti razredna pravila. Pravila su važna za funkcioniranje razreda kao cjeline, ali i djeci daju osjećaj sigurnosti i pripadanja. Poštujući pravila, djeca se uče određenim socijalnim vještinama koje će im biti važne u budućem životu. To mogu biti pravila o slobodnom vremenu, načinu slušanja i praćenja učiteljevih uputa, načinu razgovora s drugim učenicima, načinu slušanja i sl. Dogovorena pravila i isplanirane aktivnosti nastavnog sata kao i raspored aktivnosti potrebno je izložiti na prikladnom mjestu, na odgovarajući način. Primjerice sličice s aktivnostima izložene u blizini ploče gdje je djetetov pogled najviše usmjeren. Izlaganje na prikladnom mjestu potrebno je zbog činjenice da učenik s ADHD-om ima potrebu unaprijed znati raspored aktivnosti. Učenik treba u svakom trenutku biti upoznat s aktivnostima kojima će se baviti u određeno vrijeme. Od velike je važnosti da učitelj pohvali učenika u slučaju da se držao dogovorenih razrednih pravila (Kadum-Bošnjak, 2006). Također, učitelj učenika mora detaljno upoznati s redoslijedom i trajanjem pojedinih aktivnosti i odmora u radu, ali i prilagoditi razredno okružje u skladu s njegovim potrebama (Sekušak-Galašev, 2004).

3.2. Uređenje razrednog prostora

Jedan od načina prilagodbe je uređivanje razrednog prostora tako da se u njemu mogu organizirati različite aktivnosti. Važno je da učitelj osigura strukturiranu okolinu s jasnim vodstvom i uputama te da je sposoban organizirati disciplinu i rutinu unutar razreda. Rad u školi se treba odvijati u skladu s djetetovim tempom, a ne tempom diktiranim izvana. Potrebno je osigurati okolinu djetetu za učenje koja ga neće uznemiravati niti odvlačiti pažnju (Hughes i

,Cooper, 2007). U prostoriji u kojoj se učenik poučava potrebno je minimizirati vidne i slušne podražaje kako bi učenik postigao što bolje rezultate (Kocijan-Hercigonja, 1997). Najpoželjniji oblik rada je rad u malim skupinama učenika ili u „četiri oka“, a nastavni sat skratiti što je više moguće s obzirom na njegovu nisku razinu pažnje (Ribić, 1996). U suvremenim odgojno-obrazovnim uvjetima se koriste usluge asistenata u nastavi. „Asistent u nastavi oblik je podrške učenicima s posebnim odgojnoobrazovnim potrebama uključenim u redovni sustav odgoja i obrazovanja. Uključivanje asistenata u nastavu doprinosi obrazovanju i socijalnoj integraciji djece s ADHD-om. Pretpostavka je da se uvođenjem asistenata u nastavu pomaže svim sudionicima odgojnoobrazovnoga procesa, a time se stvara pozitivno ozračje, jača emocionalna sigurnost i socijalno prihvaćanje učenika s ADHD-om.“ (Mlinarević, V., Brust M. i Zlatarić, S., 2009:133). Nadalje, autorica Kocijan-Hercigonja (1997) navodi da hiperaktivno dijete učitelj treba smjestiti u prvu klupu jer je tamo najmanja mogućnost interakcije s drugim učenicima te se najbolje može koncentrirati na rad i učenje. Osim što ga se smješta u prvu klupu, treba voditi i računa o tome da su oko njega smješteni učenici s prikladnim ponašanjem. Učitelj će zahvaljujući tome što je učenik smješten u prvoj klupi imati bolji uvid u njegov rad (Velki, 2012).

Učitelj bi trebao razmotriti mogućnost osmišljavanja pojedinih prostora unutar učionice za posebne namjene. Učionica bi trebala biti harmonična, jedinstvena cjelina, a ne zbrka različitih stvari, predmeta, namještaja i materijala za rad. Osim toga, učionica bi trebala predstavljati siguran, vedar, pozitivan, ugodan, a ne uštogljen i strogi prostor. Bilo bi dobro da jednim svojim dijelom učionica djecu podsjeća na njihov dom. Važno je organizirati prostor tako da taj prostor oživi preko djece i da ga djeca ne doživljavaju prostorom gdje se samo uči. Jedna od tih namjenskih prostora (kutaka) može biti prostor za čitanje, pisanje, prostor gdje se sluša umirujuća glazba ili pak prostor gdje se učenik može baviti praktičnim radom (Jensen, 2000). Pojedine namjenske prostore potrebno je i mijenjati u skladu s djetetovim interesima. Učeniku s ADHD-om treba omogućiti česte prilike za ustajanje i kretanje uokolo razreda. Stoga je važno da učitelj na satu ima i aktivnosti koje uključuju i zahtijevaju kretanje od učenika (Zrilić, 2011). To djetetu ujedno pruža i kratkominutni odmor od nastavnih aktivnosti, nakon kojeg je ponovno spremno uključiti se u rad. Da bi učenik znao da nešto radi kako treba, važno je da učitelj često potkrepljuje pozitivna ponašanja učenika.

3.3. Potkrepljivanje pozitivnih ponašanja

Potkrepljivanje je snažan motivacijski faktor i kao takav može značajno utjecati na učenikov uspjeh u školi, ali i na usvajanje socijalnih vještina. Ako učitelj učestalo potkrepljuje pozitivna ponašanja učenika s ADHD-om veća je vjerojatnost da će učenik takvo ponašanje ponoviti (Vasta, Haith i, Miller, 2005). Učitelj treba biti susretljiv. Na njemu je da osigura sredinu za učenje koja je usmjerena na njegove pozitivne, a ne negativne strane. Također, treba biti prilagodljiv, ali i držati se dosljednih granica kada se radi o učenikovo sigurnosti. Osim toga, na učitelju je da koristi pristup modifikacije ponašanja. Pod time se želi reći da potkrepljuje pozitivna i preusmjerava negativna ponašanja. Promjena ponašanja je najučinkovitija kad se izvodi u trenutku u kojem se ponašanje odvija (Jensen, 2000). Učitelj može koristiti fizičku blizinu i dodir za preusmjeravanje aktivnosti učenika (Zrilić, 2011). Osim toga, učitelj za preusmjeravanje ponašanja može koristiti i privlačenje pozornosti na nove, pozitivne oblike ponašanja (Giller, 2012).

Kod potkrepljivanja učenika s ADHD-om preporučuje se korištenje vanjskih oblika potkrepljenja. To su primjerice različitih sustavi bodovanja, nagradni žetona, odobravanja vršnjaka, dodatna priznanja, odgovornosti ili razne vrste povlastica. Odavanje priznanja se preporučuje za bilo koji oblik napretka, prikladnog ponašanja i kod ostvarenja postavljenih ciljeva (Jensen, 2000).

Jedan od oblika praćenja pozitivnog ponašanja, koji omogućuje dobivanje nagrade je tabelarno praćenje. Kod takvog praćenja nužno je dosljedno voditi bilješke, ali ponekad učitelju problem predstavlja redovito unošenje podataka u tabelu. Kao zamjenu za unos redovitih podataka u tabelu može se koristiti metoda nošenja novčića ili žetona, tj. bihevioralni sustav nagrađivanja. Naime, nastavnici sa sobom nose novčiće ili žetone, te daju djetetu košarice ili staklenke u koje će ih ubacivati kada pokažu pozitivno ponašanje. Samo učenik zbraja broj ostvarenih bodova na kraju dana ili tjedna ovisno kako se učitelj i on međusobno dogovore. S obzirom na broj sakupljenih bodova, učitelj učeniku objašnjava koje će nagrade dobiti. Primjerice, 25-50 bodova tjedno, 100-200 na duži period, 300-500, a neke od mogućih nagrada mogu biti: aktivnosti u slobodno vrijeme (Internet, mobitel, računalo), izlazak na večeru, posjet prijatelja i slično (Giller, 2012).

Kod potkrepljivanja pozitivnih ponašanja učitelj treba biti usmjeren na djetetove jake strane, čak ga i pohvaliti kada je ta pohvala zapravo djelomično zaslužena. Dakle, učitelj treba što više koristiti metodu pozitivnog potkrepljenja, a izbjegavati negativna potkrepljenja

(Jensen, 2000). Ovakva metoda može značajno utjecati na razvoj djetetove pozitivne slike o sebi (što znam, što mogu, zbog čega me drugi vole i sl.) i na razvoj pojma o sebi (tko sam ja u odnosu na moje prijatelje i sl.) Samim time učitelj može uvelike utjecati na djetetov socio-emocionalni razvoj.

3.4. Poticanje socio-emocionalnog razvoja

Učeniku s ADHD-om potrebno je na satu uvježbavanje vještina u kombinaciji s emocionalnom inteligencijom. „Uvježbavanje vještina u kombinaciji s naglaskom na emocionalnu inteligenciju proširuje mogućnosti za učenje. Usmjerenje isključivo na školski uspjeh na račun životnih vještina smanjuje učenikove mogućnosti razvoja“ (Jensen, 2000:95). Stoga je od presudne važnosti da se učitelj u poučavanju učenika s ADHD-om usmjeri i na poučavanje vještina slušanja, rješavanja konflikata, problema i tehnika opuštanja. Osim toga, stvaranjem ugodnog ozračja u razredu, prihvatanjem učenika s ADHD-om kao dijete tipičnog razvoja, učitelj olakšava djetetu stjecanje socijalnih vještina poput sklapanja prijateljstava, prvih simpatija, ponašanje prema drugima u radu ili pri kretanju u prostoru. U takvom okruženju učenik uči kako se poistovjetiti s drugima ali i uči regulirati svoje emocije. Primjerice, na neko vrijeme odloži svoju potrebu da prvi nešto napravi i to dopušta svome prijatelju. Također, pozitivan pristup učitelja prema učeniku s ADHD-om razvija i pozitivna emocionalna stanja, jer učenik osjeća sigurnost, pripadanje, privrženost prema svojim prijateljima i svome učitelju (Jensen, 2000). Prema Bouillet (2010) od učitelja se u radu s djecom s dijagnosticiranim ADHD-om posebno očekuje dosljednost i čvrstoća, ali i toplina i osjećajnost u pristupu. Na njemu je zadatak da kod učenika razvije osjećaj prihvatanja i pomoći u različitim socijalnim okruženjima. Učenikovu pozornost važno je usmjeriti na važna ponašanja bez zadržavanja na detaljima koja za socijalno funkcioniranje zapravo nisu toliko bitna. Bez obzira na činjenicu što su po određenim obilježjima ponašanja djeca s ADHD-om različita od svojih vršnjaka i ona imaju potrebnu za pripadanjem i prihvatanjem. Isto tako, takva djeca mogu biti i tolerantna i empatična te uvažavati i poštivati razredna pravila (Bouillet, 2010).

Sve spomenuto u prethodno navedenim podnaslovima nema smisla ako sve aktivnosti nastavnog sata i sadržaji ne prilagode zahtjevima učenika. Može se reći da su pristup učitelja, organizacija učionice te poticanje socio-emocionalnog razvoja prvi korak u prilagođavanju nastave učeniku.

3.5. Prilagodavanje zahtjeva

3.5.1. Sadržaj

Učitelj treba uvesti određene prilagodbe u sadržaju kako bi postigao uspjeh u učenju kod samog djeteta. Da bi učenik postigao bolji uspjeh potrebno je nastavno gradivo podijeliti na manje sadržajne cjeline. Osim toga, učitelj uvijek mora voditi računa o tome da postavlja realne ciljeve u skladu s djetetovim mogućnostima. U svom radu učitelj treba kombinirati različite metode poučavanja, a to su: vizualne, pisane i čimbene (Zrilić, 2011). Nastavna sredstva koja koristi trebaju biti ciljana, jednostavna i zanimljiva. Također, treba voditi računa o tome da poučavanje bude primjereno, odnosno, izostaviti suvišne detalje koji bi samo dodatno zbunili učenika (Sekušak-Galašev, 2004).

Novi materijali trebaju se dati na početku sata i napisati na ploču. U svakom slučaju dobro je pažnju usmjeriti na sadržaj koristeći šale i humor. Prelazak na obradu novog materijala mora biti postupan. Treba započinjati od starog i poznatog, poštujući didaktički princip sistematičnosti i postupnosti. Prema Poljak (2009) didaktički principi su određena pravila kojima se rukovodi nastavnik u nastavnom radu da bi uspješno ostvario njegove zadatke. Princip sistematičnosti zahtjeva da učenici ne usvajaju gotove sisteme, već da ih se osposobi za samostalno sistematiziranje ono što znaju i uče (Poljak, 2009). Nadalje, koristeći načelo postupnosti, prilikom obrade nastavnog gradiva ne prelazi se na novi, dok se temeljni ne usvoji. Učenicima se zadaje sljedeći zadatak tek kada usvoje onaj prethodni (Ćatić, 2003). Poljak (2009) navodi četiri Distervegovih pravila postupnosti, a to su:

1. od bližeg prema daljem
2. od jednostavnoga prema složenom
3. od lakšega prema težem
4. od konkretnog prema apstraktnom

Nadalje, prema autorici Kocijan- Hercigonja (1997) prilikom obrade nastavne jedinice, bolje je da učitelj teže lekcije i sadržaje koji zahtijevaju više slušanja obrađuje na početku, a na kraju sadržaje u koje je učenik više vizualno uključen. Kada učitelj zada učeniku bilo koji zadatak koji treba izvršiti, dužan je pružiti mu stupnjevitu pomoć s namjerom postupnog poticanja samostalnosti u njegovom radu. Poželjno je da se učitelj fizički približi učeniku dok mu zadaje određen zadatak koji treba izvršiti (Sekušak-Galašev, 2004). Također, preporučuje se da učitelj ne daje učeniku zadatak da čita dulje tekstove, kako ne bi bio loše vrednovan i socijalno izoliran

od strane drugih učenika. Svi zadaci i obveze moraju biti primjereni dobi i individualnosti djeteta (Kocijan-Hercigonja, 1997). Uvijek treba voditi računa o tome da je učeniku s ADHD-om potrebno pojednostaviti sadržaj učenja. Preporučuje se da što više koristi jednostavni govorni izraz, kako bi učenik što bolje shvatio gradivo ili aktivnosti koje se od njega očekuju da će uspješno savladati. Za utvrđivanje, provjeravanje i vježbanje usvojenog gradiva, učitelj treba što više koristiti individualizirane nastavne listiće (Sekušak-Galašev, 2004).

Verbalne informacije dobro je dati popraćene slikama, dijagramima, modelima i kada je moguće demonstrirati putem modela (Kocijan-Hercigonja, 1997). Važno je da učitelj na prikladan način ističe riječi, slike i pojmove kako bi zadržao pažnju učenika na ono što treba zapamtiti i što je najvažnije prilikom obrade određenog nastavnog sata. U skladu s time, također se preporučuje da učitelj pripremi pisani materijal s naglašenim važnim dijelovima sadržaja koji će se obrađivati. Na pripremljenom nastavnom materijalu učitelj može podcrtati bitne dijelove i ideje vodilje te uz tekst predočiti najvažnije činjenice na koje učenik treba obratiti pažnju kod učenja. Nadalje, učitelj treba svog učenika poučavati izradi sažetaka važnih dijelova teksta. Osim pripremljenog teksta, učitelj može imati i pripremljen audio materijal na osnovi teksta (Zrilić, 2011).

Učitelj treba voditi računa o tome da ne dozvoli da djetetova ograničenja postanu očita pred drugom djecom kako bi se spriječio učenikovo suočavanje s dodatnim frustracijama (Hughes i Cooper, 2009). S druge strane, ne smije dozvoliti da učenik s ADHD-om ne sudjeluje u radu. Dapače, treba ga se uključivati što je više moguće. To je moguće na tako da mu se zada da pročita kratki dio teksta na početku odlomka. Prije nego počne s čitanjem treba ga se uputiti na korištenje orijentira pri čitanju, odnosno da prilikom čitanja prilazi prstom tekst koji je već pročitao ili povlači crte pri čitanju (Sekušak-Galašev, 2004). Isto tako, poželjno je da učitelj jasno i glasno da do znanja učeniku s ADHD-om da može u bilo kojem trenutku tražiti pomoć od drugih učenika, ali pritom mu reći koji su to točno učenici i na koji način im se treba obratiti (Zrilić, 2011).

3.5.2. Perceptivno prilagođavanje

Sve upute koje učitelj zadaje učeniku moraju biti jasne i precizne (Kadum-Bošnjak, 2006). Prije zadavanja samih uputa za određeni zadatak, učitelj treba privući učenikovu pažnju korištenjem upozoravajućih gesta kao što je na primjer lagano tapšanje po ramenu. Kako bi uputa bila što bolje prenesena, učitelj u svom radu mora kombinirati zadavanje uputa i

verbalnim i pismenim putem. Da bi upute bile razumljivije, one se moraju zadavati postepeno, jedna po jedna (Zrilić, 2011). Sve složene upute potrebno je rastaviti na nekoliko manjih, kako bi ih učenik što bolje shvatio. Nakon što je određena uputa ili zahtjev zadana, svakako treba provjeriti je li učenik razumio danu informaciju. Najadekvatniji način je da učitelj pita učenika da ponovi ono što je bilo rečeno. U slučaju da on to učini ispravno, treba ga pohvaliti za točnu interpretaciju njegovih riječi (Kadum-Bošnjak, 2006). Učitelj mora naglasiti učeniku koji je njegov zadatak. U slučaju da učenik određeni zadatak izvršava na pogrešan način na učitelju je da mu objasni što radi krivo i pomogne mu da sam dođe do rješenja (Zrilić, 2011). Učenik s ADHD-om pokazivat će bolje rezultate ako učitelj podupire rad njegov rad tako da mu olakša razumijevanje onoga što se od njega očekuje (Hughes i ,Cooper, 2007).

3.5.3. Govor

Učitelj u svom radu s učenikom s ADHD-om treba voditi računa o svom načinu govora. Uvijek treba uspostavljati kontakt očima i gledati učenika u oči. Njegov glas treba biti umjeren, ni pretih, ni preglasan. Govor treba biti jasan i razgovijetan kako bi ga učenik u potpunosti razumio. Svakako, učitelj treba izbjegavati vikanje i naređivanje u razgovoru s učenikom (Kadum-Bošnjak, 2006). Učitelj osim jačine, boje i visine glasa, u svom pristupu prema učeniku treba prilagoditi i svoje geste i mimiku lica, odnosno i neverbalni aspekt komunikacije. U komunikaciji s učenikom treba koristiti jasne, razgovijetne i što kraće rečenice s poznatim riječima. Uvijek treba voditi računa o tome je li učenik sve izrečeno razumio. Kako bi poticao i razvoj govora kod samih učenika, učitelj treba kod njih što više poticati spontano govorno izražavanje te poticati proširivanje funkcionalnog rječnika i jezičnog strukturiranja uz pomoć raznih slika, predmeta, aplikacija i slično (Sekušak-Galašev, 2004).

3.5.4. Pisanje

Prema Pospiš (2009) učitelj treba osvijestiti da učenik s ADHD-om ima slabije izraženu grafomotoriku. Učenik s ADHD-om tijekom pisanja ima nezgrapnan izgled slova i poteškoće s pisanjem unutar crta. Ne pridržava papir dok piše, a ponekad ima svoja kreativna i neobična slova. Često radi i gramatičke greške, odnosno ima poteškoće u savladavanju velikih slova i interpunkcijskih znakova (Pospiš, 2009). S obzirom na učenikovu nespretnost u pisanju, učitelj može označiti linijama mjesta gdje učenik mora zapisati odgovor ili ostaviti dovoljno mjesta za odgovor ako je rukopis nezgrapnan (Zrilić, 2011). U skladu s time, treba tolerirati nespretnost i

neurednost kod rukopisa učenika. Kod ocjenjivanja provjere znanja, ako je ona bila u pisanom obliku, treba se uzimati u obzir uloženi trud u pisanje odgovora (Kocijan-Hercigonja, 1997).

3.5.5. Domaće zadaće

Kada je riječ o domaćim zadaćama, učitelj mora voditi računa o određenim prilagodbama za učenika s ADHD sindromom. Naime, pristup prema domaćim zadaćama zahtijeva fleksibilnost. Učeniku s ADHD-om preporučuje se zadavati što manje domaćih zadaća (Pospiš, 2009). Što se tiče količine poželjnih domaćih zadaća, ona ovisi o vremenu potrebnom da bi je učenik napisao. Naime, zadaće bi trebale biti usmjerene samo na ono gradivo koje se učilo u razredu. Za učenika do petog razreda osnovne škole, preporučuje se zadavanje domaće zadaće koja iziskuje zalaganje učenika najviše do sat vremena, a za učenika od petog razreda uloženo vrijeme ne bi smjelo prelaziti više od dva sata (Velki, 2012).

3.5.6. Provjera znanja

Kod provjere znanja, mogu se koristiti i pisano i usmeno ispitivanje. Učenik s ADHD-om unatoč naučenom gradivu u pisanoj provjeri znanja često zablokira i ne pokaže pravo znanje. U slučaju da se koristi pisana provjera, učitelj treba učeniku omogućiti posebno vrijeme u kojem mora napisati test (Pospiš, 2009). Važno je da učitelj ima na umu da ocjenjuje sadržaj, a ne rukopis. Učitelj prilikom sastavljanja pisanih testova za učenike s ADHD-om treba koristiti jasne i pregledne forme za pisane testove, označiti linijama mjesta za odgovor te ostaviti dovoljno mjesta za pisanje odgovora (Zrilić, 2011). Međutim, učitelj bi prednost trebao dati usmenom ispitivanju. Učenik s ADHD-om lakše iskazuje svoje znanje kod usmenog izražavanja (Kadum-Bošnjak, 2006). Kao i kod pisane provjere znanja i tijekom usmenog ispitivanja, učeniku je potrebno osigurati više vremena kako bi postigao što bolji uspjeh (Pospiš, 2009). Kratki vremenski rokovi učenika mogu dovesti u stanje frustracije. Osim usmenog ispitivanja, kao alternativa u provjeri znanja kod učenika s ADHD-om preporučuje se korištenje tipkanih izvještaja, audio i video prezentacije (Kadum-Bošnjak, 2006).

4. SVRHA I CILJ ISTRAŽIVANJA

Svrha istraživanja je procjena uspješnosti prilagodbe nastavnog rada učeniku s ADHD-om. Dobiveni zaključci se ne mogu generalizirati, jer se radi o uzorku od 1 učiteljice. Osim toga, zaključci se ne generaliziraju jer se kvalitativno istraživanje ne provodi zbog poopćavanja dobivenih rezultata, već kako bi se istraživani fenomen bolje razumio u konkretnoj situaciji.

Prvi cilj je utvrditi u kojoj mjeri učiteljica koristi adekvatne i teorijski primjerne didaktičke metode i postupke u radu s djetetom koji ima dijagnosticiran ADHD. On se realizira primjenom *Protokola sudioničkog praćenja ponašanja učiteljice*.

Drugi cilj je dobiti uvid u učiteljinu refleksiju dobivenih podataka o njenom korištenju didaktičkih metoda i postupaka u radu s djetetom koji ima dijagnosticiran ADHD.

5. METODA

5.1. Uvodne napomene o organizaciji i pedagoškom radu PRO odjela u kojem se provodilo istraživanje

Razredni odjelu unutar kojeg se provodilo istraživanje pohađaju 3 učenika. Dvoje od njih pohađa treći, a jedan prvi razred. Učenici iz trećeg razreda imaju dijagnosticiran ADHD, a pored toga imaju intelektualne teškoće te teškoće čitanja i pisanja. Učenik iz prvog razreda ima dijagnosticiran autizam. Učenici imaju nastavu od 8-12 sati svaki dan. Učiteljica na početku dana, obrađuje s njima predmete koji zahtijevaju više pažnje, poput hrvatskog, matematike i prirode. Rade tako da im učiteljica pripremi prilagođene nastavne listiće, koje zalijepi u svoje bilježnice. Uglavnom listići sadrže po 3-4 zadataka, na dvije stranice, a njihov zadatak je na školskom satu riješiti samo jednu stranu. Drugu stranu, dobivaju za rješavanje kod kuće. Dok rješavaju zadane listiće, učiteljica ih neprestano vodi i motivira kako bi ih do kraja riješili. U slučaju kada učenik pokaže znatan pad pažnje i koncentracije, učiteljica mu dozvoli da se odmori od te aktivnosti. Pod odmorom, učenici mogu prošetati po razredu, igrati računalo, čitati, igrati se u kutku za odmor i slično. Nakon odmora, učenici se vraćaju ispunjavanju svog zadatka. Školski sat im traje manje od 45 minuta s obzirom na to da je njihova pažnja i koncentracija kratkotrajna. Obično sat traje po 20-tak minuta. Obično oko 9 i 30 sati slijedi njihova marena. Tada svi zajedno jedu i družu se s učiteljicom i socijalnom pedagoginjom. Učenici obično zadnji dio dana, imaju satove glazbenog, likovnog, informatike ili tjelesnog. Tada odlaze u redovni razredni odjel i borave s ostalim učenicima. Stoga je prisutna i djelomična inkluzija kod učenika. Iako su djeca djelomično uključena u redovne razrede, ona nisu toliko prihvaćena kod ostalih vršnjaka u razredu. Gotovo uvijek stoje sa strane, i ostala djeca ih nerado primaju u svoje društvo. Primjerice, to se može uočiti na satu tjelesnog kada učenici s teškoćama u razvoju uvijek zadnji budu birani u ekipe za nogomet, ili ih nitko uopće ne želi u svojoj ekipi. S obzirom na to da djeca s teškoćama u razvoju nisu cijeli dan s ostalim učenicima u redovnom razredu, teže im je sklapati prijateljstva s njima. Isto tako, valja napomenuti da je učiteljima u redovnim razredima puno zahtjevnije udovoljiti svim zahtjevima i potrebama djece s teškoćama u razvoju. Oni pored nekoliko učenika s teškoćama, imaju još dodatnih dvadesetak učenika, koji također imaju različite mogućnosti i potencijale. Stoga se učitelj ne može isključivo koncentrirati na jednog učenika koji ima teškoće u razvoju, jer pored njega u razredu još ima djece koji također iziskuju veliku količinu pozornosti. Upravo zbog toga, može se reći da poseban razredni odjel ima prednost u tome što se učitelj može apsolutno koncentrirati na 1-3 učenika. Manji broj učenika mu to omogućava. Međutim, prednost

redovnog razrednog odjela je to što su djeca s teškoćama u razvoju prihvaćenija i nisu u tolikoj mjeri „etiketirana“. No, učenicima s teškoćama u razvoju koji su u posebnom razrednom odjelu 1.-4. razreda, a 5.-8. razred se nalaze u redovnom razrednom odjelu, uglavnom ostaju „etiketirani“ po svojoj teškoći do kraja školovanja. Osim toga, prilagodba na rad im je teža, zbog drugačijeg načina rada u razredu. To se dešava jer u redovnom razredu nije moguće u potpunosti ostvariti sve prilagodbe koje su učenicima potrebne. Djelomično se taj problem rješava uvođenjem asistenata u nastavi, no njih i dalje u školama nema mnogo. Stoga, još uvijek velik broj učenika s teškoćama u razvoju ostaje bez potrebite dodatne pomoći u školi.

5.2. Sudionica istraživanja

Istraživanje je provedeno sudioničkim promatranjem rada jedne učiteljice kombiniranog (1.-4.r) posebnog razrednog odjela za učenike s teškoćama u razvoju u Osnovnoj školi u Rijeci. Ima 42 godine, od čega 18 godina radi u struci, a 12 godina radi s učenicima koji imaju dijagnosticiran ADHD sindrom. S njome u razredu, nalazi se i socijalna pedagoginja. Učiteljica je završila formalne i neformalne edukacija o radu s učenicima koji imaju ADHD. Autorica ovog rada s njom je stupila u kontakt telefonski preko socijalne pedagoginje. Bila je spremna i otvorena na suradnju.

5.2. Mjerni instrumenti i postupak prikupljanja podataka

U istraživanju su se koristila dva mjerna instrumenata izrađena za ovo istraživanje prema Kirinčić (2016). Prvi je *Obrazac protokola sudioničkog praćenja* izrađen za potrebe ovog istraživanja. Autorica ovog rada koristila je tehniku sustavnog opažanja. „Karakteristike su sustavnog promatranja planiranost predmeta opažanja i načina registracije opaženih činjenica, te iscrpno opisivanje svih važnih pojedinosti. Uočene činjenice mogu se registrirati pisanim protokolom te korištenjem različitih tehničkih pomagala “ (Bognar i Matijević, 2002:79). Upravo zbog lakšeg praćenja ponašanja učiteljice, izrađen je obrazac protokola sudioničkog promatranja unutar kojeg su se bilježila opažana ponašanja.

Drugi mjerni instrument koji se koristio bio je upitnik za refleksiju učiteljice. On se koristio da bi se dobilo učiteljičino mišljenje i povratna informacija o mogućnostima i provedivosti didaktičkih metoda i postupaka u radu s djetetom koji ima dijagnosticiran ADHD.

Za praćenje metoda i postupka u radu, izabrana su ona važnija koja se ističu u proučavanoj literaturi. Prilikom promatranja, promatraču je ponuđeno rangirati svoje opažanje o svakom ponašanju učitelja, bilježeći +, u kvadratić ako:

- (ako se ponašanje ne opaža)
- +/- (ako ponašanje nije dovoljno prisutno)
- + (ako je ponašanje dovoljno prisutno)
- NP (ako iz određenih razloga nije bilo moguće procijeniti ponašanje učiteljice)

U slučajevima kada bi autorica ovog rada uočila da se određeno ponašanje kod promatranja učiteljice pojavilo više 3-4 puta, zabilježila bi znak „+“, odnosno smatralo bi se da je određeno ponašanje dovoljno prisutno. Nadalje, u slučajevima kada bi se određeno ponašanje kod promatranja učiteljice pojavilo 1-2 puta, autorica ovog rada zabilježila bi znak „+/-“, tj. smatrala bi da ponašanje učiteljice nije dovoljno prisutno.

Obrazac Protokola sudioničkog praćenja ponašanja učiteljice u posebnom razrednom odjelu se sastojao od zaglavlja u kojem su navedeni opći podaci o ustanovi, učitelju kojeg se promatra, razrednom odjelu, te datum i vrijeme opažanja. Osim toga, sastojao se od liste ispunjenih preduvjeta prije provođenja samog procesa opažanja učiteljice. Obrazac za opažanje sastojao se od praćenja nekoliko elemenata u radu učiteljice, a sadržavao je sljedeće tvrdnje:

Tablica 1.

Prilagodba razrednog prostora
1. U razredu su minimizirani vidni i slušni podražaji.
2. Učenik je smješten blizu učiteljice.
Razredno ozračje
1. Učiteljica se prema učeniku ponaša pozitivno i dobronamjerno.
2. Učiteljica je u radu s učenikom topla i osjećajna.
3. Učiteljica stimulira učenika na aktivno sudjelovanje u nastavi.
4. Učiteljica potkrepljuje pozitivna i preusmjerava negativna ponašanja (koristi fizičku blizinu i dodir za preusmjeravanje aktivnosti učenika, privlači pozornosti na nove, pozitivne oblike ponašanja.
5. Učiteljica učenika pohvaljuje za iskazan trud i postignuća za bilo koji oblik napretka, prikladnog ponašanja ili ostvarenih ciljeva.
Prilagodba strategija poučavanja

1. Učiteljica u radu s učenikom izmjenjuje različite vrste kretanja (sjedenje, stajanje, hodanje, trčanje, dodirivanje).
2. Glas učiteljice je umjeren, ni pretih ni preglasan.
3. Govor učiteljice je jasan i razgovijetan.
4. Učiteljica koristi razgovijetne, što kraće rečenice s poznatim riječima.
5. Učiteljica u radu koristi pripremljene materijale koje daje učeniku na početku sata.
6. Učiteljica povezuje nastavne sadržaje s primjerima iz svakodnevnog života i prijašnjim znanjima i iskustvima učenika.
7. Učiteljica u radu nastavno gradivo dijeli na manje sadržajne cjeline.
8. Učiteljica u radu lekcije i sadržaje koji zahtijevaju više slušanja obrađuje na početku, a na kraju sadržaje gdje je učenik uključen više vizualno.
9. Učiteljica verbalne informacije daje popraćene slikama, dijagramima, modelima i kada je moguće demonstrira putem modela.
10. Učiteljica na prikladan način ističe riječi, slike i pojmove koje učenik treba zapamtiti.
11. Učiteljica postavlja pitanja kojima provjerava razumijevanje učenika.
12. Učiteljica prilikom zadavanje uputa kombinira njihovo zadavanje verbalnim i pismenim putem.
13. Učiteljica složene upute rastavlja na nekoliko manjih.
14. Učiteljica potiče učenike da vlastitim riječima iskažu kako su razumjeli zadane upute kako bi provjerila njihovo razumijevanje.
15. Učiteljica osigurava učeniku više vremena kod izvršavanja zadataka.
16. Učiteljica ističe napredovanje učenika i njihov uspjeh u učenju (a ne njihove nedostatke)
17. Učiteljica tolerira nespretniji i neuredniji rukopis kod učenika.

Na kraju, obrazac za opažanje sadržao je malu tablicu koja je bila predviđena za upisivanje komentara nakon opažanja nastavnog procesa, a sastojala se od dva elementa. Prvi je bio predviđen za pisanje komentara u slučajevima kada određeno ponašanje učiteljice nije procjenjivo, koji su razlozi i okolnosti toga. Drugi je bio previđen za pisanje općih komentara, ako su potrebni.

Osim toga, za svako ponašanje u protokolu su zbrojene frekvencije pojavljivanja. Nakon analize obrasca protokola i njegove interpretacije proveden je razgovor s učiteljicom čije je ponašanje bilo promatrano radi njene refleksije na dobivene rezultate. Taj je razgovor proveden u OŠ Rijeka, tako da su učiteljica i istraživač razgovarali o dobivenim rezultatima. Refleksija je provedena 23.6.2017. godine te je trajala 10 minuta. Nakon provedene refleksije učiteljica je imala u uvid svoju refleksiju i dala je suglasnost za njeno prikazivanje.

Tablica 2.

VRSTA MJERNOG INSTRUMENTA	CILJ PRIMJENE INSTRUMENTA	SKRAĆENI OPIS POSTUPKA
Protokol sudioničkog praćenja ponašanja učiteljice	utvrditi u kojoj mjeri učiteljica koristi adekvatne i teorijski primjerne didaktičke metode i postupke u radu s djetetom koji ima dijagnosticiran ADHD.	praćenje u pet posjeta u trajanju od dva školska sata
Upitnik za refleksiju učiteljice	dobiti uvid u učiteljičinu refleksiju dobivenih podataka o njenom korištenju didaktičkih metoda i postupaka u radu s djetetom koji ima dijagnosticiran ADHD	10 minutni razgovor nakon uvida učiteljice u rezultate primjene protokola praćenja

Za istraživanje je bilo pripremljeno pet obrazaca za opažanje nastavnog procesa, od kojih su ispunjeni svi (Prilog I).

Drugi instrument bio je upitnik za refleksiju učiteljice. Pitanja su bila:

- Što mislite o rezultatima provedenog istraživanja?

- Kako Vam se svidjelo provedeno istraživanje i u čemu Vam je pomoglo?

5.3. Prikupljanje podataka s osvrtom na etičke aspekte istraživanja

Istraživanje je provedeno tijekom nastave drugog polugodišta u školskoj godini 2016./2017. s jednom učiteljicom osnovne škole u Rijeci. Sudjelovanje učiteljice je bilo dobrovoljno i unaprijed dogovoreno. U dogovoru s učiteljicom i socijalnom pedagoginjom škole studentica je boravila u razredu ukupno 10 puta. Prvih pet puta studentica je po jedan do dva sata provodila u razredu kako bi se djeca navikla na nju te kako njena prisutnost ne bi remetila kvalitetu promatranja učiteljičinog ponašanja prema djeci. U sljedećih pet puta (22.5.; 23.5.; 24.5.; 29.5; 31.5.) studentica je prema *Obrascu za opažanje nastavnog procesa*, bilježila opažana ponašanja. To je tako da je opažala ponašanje učiteljice čitava dva sata koliko je boravila u razredu. Prilikom promatranja ponašanja, studentica je bilježila prisutnost ili odsutnost određenog ponašanja koje je navedeno u obrascu za opažanje.

Nakon svih pet boravka u skupini, učiteljica je imala uvid u dobivene rezultate istraživanja te na temelju toga je napravila refleksiju na svoja ponašanja.

Tijekom provedbe istraživanja roditelji djece su bili obaviješteni od strane učiteljice da će se u razredu provoditi istraživanje u kojem se promatra rad učiteljice, a ne njihove djece. Svi roditelji su bili obaviješteni i usuglašeni s time.

5.4. Obrada podataka

Prilikom obrade rezultata istraživanja zbrajali su se svi odgovori u pojedinim kategorijama očekivanog pojavljivanja

- (ako se ponašanje ne opaža)
- +/- (ako ponašanje nije dovoljno prisutno)
- + (ako je ponašanje dovoljno prisutno)
- NP (ako iz određenih razloga nije bilo moguće procijeniti ponašanje učiteljice)

Osim toga, koristila se refleksija učiteljice kao dodatno objašnjenje zašto se neka ponašanja pojavljuju odnosno ne pojavljuju.

6. REZULTATI I RASPRAVA

U sljedećem poglavlju bit će analizirani rezultati opažanja rada učiteljice. Za svako ponašanje u protokolu su zbrojene frekvencije pojavljivanja.

6.1. Rezultati opažanja

Tablica 3.

U razredu su minimizirani vidni i slušni podražaji	22.5.	23.5.	24.5.	29.5.	31.5.	UKUPNO
ne opaža se						0
nedovoljno prisutno						0
dovoljno prisutno	+	+	+	+	+	5
nije primjenjivo						0

Prema protokolu praćenja u svih 5 puta u razredu su u potpunosti minimizirani vidni i slušni podražaji. S obzirom na to da učiteljica radi s djecom koja imaju poteškoća s održavanjem pažnje, nužno je da se svi potencijalni distraktori svedu na minimum. Tako će djeca moći usmjeriti pažnju na ono što učiteljica u određenom trenutku traži.

Tablica 4.

Učenik je smješten blizu učiteljice.	22.5.	23.5.	24.5.	29.5.	31.5.	UKUPNO
ne opaža se						
nedovoljno prisutno						
dovoljno prisutno	+	+	+	+	+	5
nije primjenjivo						

Prema protokolu praćenja u svih 5 promatranja, učenik s ADHD-om bio je smješten blizu učiteljice. Od velike je važnosti da učenik bude smješten što bliže učiteljici jer je tamo najmanja mogućnost interakcije s drugim učenicima, ali isto tako tada se učenik može najbolje koncentrirati na rad i učenje. S obzirom na to da se istraživanje provelo u posebnom razrednom odjelu, problem smještaja učenika blizu učiteljice nije postojao. U razredu se nalazi samo tri učenika, stoga je svaki od njih bio smješten blizu učiteljice.

Tablica 5.

Učiteljica se prema učeniku ponaša pozitivno i dobronamjerno	22.5.	23.5.	24.5.	29.5.	31.5.	UKUPNO
ne opaža se						
nedovoljno prisutno						
dovoljno prisutno	+	+	+	+	+	5
nije primjenjivo						

Prema protokolu praćenja u svih 5 promatranja učiteljica je pokazivala pozitivno i dobronamjerno ponašanje prema učeniku. Učiteljica u svakom trenutku treba pokazivati da prema učeniku ima dobre namjere. To se odražava na stvaranje tople i ugodne klime unutar razreda. Učiteljica čiji se rad opažao u ovom istraživanju, uvijek je pokazivala isključivo dobre namjere prema učenicima. Neprestano ih je poticala i motivirala za rad, kako bi postigli što bolji odgojno-obrazovni uspjeh i ostvarili svoje mogućnosti i potencijale.

Tablica 6.

Učiteljica je u radu s učenikom topla i osjećajna	22.5.	23.5.	24.5.	29.5.	31.5.	UKUPNO
ne opaža se						
nedovoljno prisutno						
dovoljno prisutno	+	+	+	+	+	5
nije primjenjivo						

Prema protokolu praćenja u svih 5 promatranja učiteljica je u radu s učenikom bila topla i osjećajna. Unutar razreda osjećala se topla emocionalna klima. Odnosi između učenika i učiteljice su vidljivo bili prisni. Učiteljica je u svakom trenutku pokazivala koliko brine i skrbi oko učenika i njihove dobrobiti.

Tablica 7.

Učiteljica stimulira učenika na aktivno sudjelovanje u nastavi	22.5.	23.5.	24.5.	29.5.	31.5.	UKUPNO
ne opaža se						

nedovoljno prisutno						
dovoljno prisutno	+	+	+	+	+	5
nije primjenjivo						

Prema protokolu praćenja u svih 5 promatranja učiteljica je učenika poticala učenika na aktivno sudjelovanje u nastavi. Od velike je važnosti da učiteljica potiče učenike na sudjelovanje. Učenici unutar razreda bi aktivno sudjelovali u radu otprilike 5 minuta, a nakon toga, bilo je potrebno da ih učiteljica motivira i potiče da dalje sudjeluju u nastavi i izvršavaju svoje obveze. Učenike s ADHD-om, neprestano treba iznova motivirati i poticati kako bi završili aktivnost s kojom su i započeli.

Tablica 8.

Učiteljica potkrepljuje pozitivna i preusmjerava negativna ponašanja (<u>koristi fizičku blizinu i dodir za preusmjeravanje aktivnosti učenika</u>)	22.5.	23.5.	24.5.	29.5.	31.5.	UKUPNO
ne opaža se						
nedovoljno prisutno						
dovoljno prisutno	+	+	+	+	+	5
nije primjenjivo						

Prema protokolu praćenja u svih 5 promatranja učiteljica je potkrepljivala pozitivna ponašanja i u slučaju pojave negativnih ponašanja, uspješno ih preusmjeravala. Pod negativnim ponašanjem, misli se na neizvršavanje školskih zadataka, te neslušanje. U slučajevima kada se takva situacija desila, učiteljica je koristeći fizičku blizinu i dodir, usmjerila učenika na ponovno izvršavanje zadatka. Promjena ponašanja je najuspješnija upravo kada se izvodi u onom trenutku kada se to određeno ponašanje odvija.

Tablica 9.

Učiteljica učenika pohvaljuje za iskazan trud i postignuća za bilo koji oblik napretka, prikladnog ponašanja ili ostvarenih ciljeva	22.5.	23.5.	24.5.	29.5.	31.5.	UKUPNO
ne opaža se						
nedovoljno prisutno						

dovoljno prisutno	+	+	+	+	+	5
nije primjenjivo						

Prema protokolu praćenja u svih 5 promatranja učiteljica je učenika pohvaljivala za svaki izvršen zadatak. U radu s učenicima koji imaju ADHD, pohvaljivanje se treba koristiti za bilo koji oblik napretka, prikladnog ponašanja i kod ostvarenja postavljenih ciljeva. Učiteljica čiji se rad opazio svaki je put kada bi učenik uspješno riješio zadatak koristila pohvale. Nakon svakog riješenog zadatka, učeniku je govorila: „Bravo“, „Super“ i slično. Osim toga, na kraju, kada bi učenik riješio cijelu stranu predviđenih zadataka, davala bi mu crvene kvačice pored svakog ispunjenog zadatka. Učenici su crvene kvačice shvaćali kao nagradu i to im je bila motivacija da riješe što više zadataka. Što više kvačica su imali u svojoj bilježnici, to su bili sretniji.

Tablica 10.

Učiteljica u radu s učenikom izmjenjuje različite vrste kretanja (sjedanje, stajanje, hodanje, trčanje, dodirivanje)	22.5.	23.5.	24.5.	29.5.	31.5.	UKUPNO
ne opaža se						
nedovoljno prisutno						
dovoljno prisutno	+	+	+	+	+	5
nije primjenjivo						

Prema protokolu praćenja u svih 5 promatranja učiteljica je u radu s učenikom izmjenjivala različite vrste kretanja. Učeniku s ADHD-om treba omogućiti česte prilike za ustajanje i kretanje uokolo razreda, nakon kojih je učenik ponovno spreman uključiti se u rad. Učiteljica je u slučajevima kada bi osjetila da razine pažnje i koncentracije kod učenika opada, davala bi mu vrijeme za odmor. Tada je učenik mogao hodati, sjesti na mjesto previđeno za odmor, biti na računalu i slično.

Tablica 11.

Glas učiteljice je umjeren, ni pretih ni preglasan	22.5.	23.5.	24.5.	29.5.	31.5.	UKUPNO
ne opaža se						

nedovoljno prisutno						
dovoljno prisutno	+	+	+	+	+	5
nije primjenjivo						

Prema protokolu praćenja u svih 5 promatranja učiteljčin glas bio je umjeren. Nije govorila niti pretiho, ni preglasno, već optimalnom jačinom glasa. U slučajevima kada bi trebala upozoriti određenog učenika da nešto ne smije činiti, učiteljica također nije povisila glas, već je to izrekla umjerenim tonom.

Tablica 12.

Govor učiteljice je jasan i razgovijetan	22.5.	23.5.	24.5.	29.5.	31.5.	UKUPNO
ne opaža se						
nedovoljno prisutno						
dovoljno prisutno	+	+	+	+	+	5
nije primjenjivo						

Prema protokolu praćenja u svih 5 promatranja učiteljčin govor bio je jasan i razgovijetan. U svakom trenutku učenik ju je razumio što govori. To je od velike važnosti zato što se tako mogu izbjeći eventualne poteškoće u njihovom međusobnom sporazumijevanju. U slučaju da dođe do nesporazuma, postoji i velika mogućnost da učenik otežano izvršava svoje zadatke na nastavnom satu.

Tablica 13.

Učiteljica koristi razgovijetne, što kraće rečenice s poznatim riječima	22.5.	23.5.	24.5.	29.5.	31.5.	UKUPNO
ne opaža se						
nedovoljno prisutno						
dovoljno prisutno	+	+	+	+	+	5
nije primjenjivo						

Prema protokolu praćenja u svih 5 promatranja učiteljica je koristila kraće rečenice, s poznatim riječima kako bi one učeniku bile što razumljivije. Stoga, nije bilo poteškoća u njihovom

međusobnom sporazumijevanju. Važno je da učiteljica govori razgovijetno, kako bi učenik u svakom trenutku znao koji je njegov zadatak. Bez razumijevanja, javlja se otpor prema izvršavanju zadataka kod učenika. No, korištenjem razgovijetnih, što kraćih rečenica, poteškoće u sporazumijevanju i otpor prema izvršavanju zadataka svodi se na minimum.

Tablica 14.

Učiteljica u radu koristi pripremljene materijale koje daje učeniku na početku sata	22.5.	23.5.	24.5.	29.5.	31.5.	UKUPNO
ne opaža se						
nedovoljno prisutno						
dovoljno prisutno	+	+	+	+	+	5
nije primjenjivo						

Prema protokolu praćenja u sva 5 promatranja, učiteljica je koristila pripremljene materijale. Učenik je u svojoj bilježnici imao zalijepljene pripremljene materijale, koje je potom na satu rješavao. Kao što pročitana literatura i preporučuje, učiteljica je na pripremljenom nastavnom materijalu istaknula najvažnije dijelove koje učenik treba usvojiti i zapamtiti. Osim toga, važno je da ti isti materijali nisu pretrpani informacijama, već sadrže najvažnije riječi i pojmove na koje učenik treba obratiti pažnju i usvojiti ih. Tako je učeniku uvelike olakšan proces usvajanja informacija koje treba zapamtiti.

Tablica 15.

Učiteljica povezuje nastavne sadržaje s primjerima iz svakodnevnog života i prijašnjim znanjima i iskustvima učenika	22.5.	23.5.	24.5.	29.5.	31.5.	UKUPNO
ne opaža se	+	+	+	+	+	5
nedovoljno prisutno						
dovoljno prisutno						
nije primjenjivo						

Prema protokolu praćenja u sva 5 promatranja, ne opaža se da učiteljica povezuje nastavne sadržaje s primjerima iz svakodnevnog života. Prema refleksiji učiteljice, ovo ponašanje je nemoguće manifestirati zato što se u njenom razrednom odjelu ne nalaze samo učenici s

ADHD-om. Učenici u njenom razredu pored ADHD-a, imaju i druge popratne teškoće poput intelektualnih, poteškoća pisanja, čitanja i slično.

Tablica 16.

Učiteljica u radu nastavno gradivo dijeli na manje sadržajne cjeline	22.5.	23.5.	24.5.	29.5.	31.5.	UKUPNO
ne opaža se						
nedovoljno prisutno						
dovoljno prisutno	+	+	+	+	+	5
nije primjenjivo						

Prema protokolu praćenja u svih 5 promatranja učiteljica je nastavno gradivo dijelila na manje sadržajne cjeline. To je radila uz pomoć unaprijed pripremljenih materijala koje je dala učeniku. Pripremljeni materijali koje je učenik na satu trebao ispunjavati, sadržavali su nekoliko zadataka. Prvi zadatak bio je najjednostavniji, a svaki sljedeći je imao dodatan element koji je bio zahtjevniji od prethodnog. Tako je učiteljica kod učenika uspjela ostvariti usvajanje gradiva iz određenog predmeta. Podjelom na manje sadržajne cjeline, učiteljica postepenim usvajanjem gradiva uspješno postiže usvajanje informacija kod učenika.

Tablica 17.

Učiteljica u radu lekcije i sadržaje koji zahtijevaju više slušanja obrađuje na početku, a na kraju sadržaje gdje je učenik uključeno više vizualno	22.5.	23.5.	24.5.	29.5.	31.5.	UKUPNO
ne opaža se						
nedovoljno prisutno						
dovoljno prisutno	+	+	+		+	4
nije primjenjivo				+		1

Prema protokolu praćenja u 4 promatranja učiteljica u radu lekcije i sadržaje koji zahtijevaju više slušanja obrađuje na početku, a na kraju one u kojima je učenik više vizualno uključen. U 1 promatranju, ovo ponašanje nije primjenjivo zato što učenik ponavlja gradivo. Na kraju rada učiteljica koristi pripremljene materijale, u kojima učenik određene zadatke treba ne samo

riješiti, već i bojati. To se primjenjuje prilikom sata matematike. Učenik je u posljednjim zadacima koje treba riješiti uključen više vizualno uz pomoć bojanja. Uvidjela sam koliko je učenicima zabavnije rješavati primjerice zadatke iz matematike koji uključuju bojanje rezultata, od njihova samog ispunjavanja.

Tablica 18.

Učiteljica verbalne informacije daje popraćene slikama, dijagramima, modelima i kada je moguće demonstrira putem modela	22.5.	23.5.	24.5.	29.5.	31.5.	UKUPNO
ne opaža se	+		+			2
nedovoljno prisutno						
dovoljno prisutno		+		+	+	3
nije primjenjivo						

Prema protokolu praćenja u 2 promatranja ne opaža se ponašanje učiteljice u kojem verbalne informacija daje popraćene slikama, dijagramima ili modelima. Nadalje, u 3 promatranja uočava se da učiteljica verbalne informacije daje popraćene slikama. Korištenje ovih metoda korisno je zato što učenici mogu lakše vizualizirati sadržaj te ih tako i lakše zapamtiti. Prema refleksiji učiteljice, ovo ponašanje je nemoguće manifestirati zato što se u njenom razrednom odjelu ne nalaze samo učenici s ADHD-om. Učenici u njenom razredu pored ADHD-a, imaju i druge popratne teškoće poput intelektualnih, poteškoća pisanja, čitanja i slično.

Tablica 19.

Učiteljica na prikladan način ističe riječi, slike i pojmove koje učenik treba zapamtiti	22.5.	23.5.	24.5.	29.5.	31.5.	UKUPNO
ne opaža se						
nedovoljno prisutno						
dovoljno prisutno	+	+	+	+	+	5
nije primjenjivo						

Prema protokolu praćenja u svih 5 promatranja učiteljica na prikladan način ističe riječi, slike i pojmove koje učenik treba zapamtiti. Naime, oni pojmovi koji učenik treba zapamtiti istaknuti su velikim slovima ili drugačijim bojama. Tako im učiteljica olakšava zapamćivanje

informacija koje trebaju usvojiti. Njihova pažnja je usmjerena samo na naglašene i važne pojmove, a ne ostatak teksta.

Tablica 20.

Učiteljica postavlja pitanja kojima provjerava razumijevanje učenika	22.5.	23.5.	24.5.	29.5.	31.5.	UKUPNO
ne opaža se						
nedovoljno prisutno		+			+	2
dovoljno prisutno	+		+	+		3
nije primjenjivo						

Prema protokolu praćenja u 2 promatranja učiteljica nije postavljala pitanja kojim bi provjerila razumijevanje učenika. U preostala 3 promatranja učiteljica je postavljala pitanja kojima je provjeravala njegovo razumijevanje. Prema refleksiji učiteljice, ne čudi je što navedeno ponašanje nije dovoljno prisutno jer učenici u njenom razredu pored ADHD-a, imaju i druge popratne teškoće poput intelektualnih, poteškoća pisanja, čitanja i slično.

Tablica 21.

Učiteljica prilikom zadavanja uputa kombinira njihovo zadavanje verbalnim i pismenim putem	22.5.	23.5.	24.5.	29.5.	31.5.	UKUPNO
ne opaža se	+		+	+		3
nedovoljno prisutno					+	1
dovoljno prisutno		+				1
nije primjenjivo						

Prema protokolu praćenja u 3 promatranja ne opaža se da učiteljica prilikom zadavanja uputa kombinira njihovo zadavanje verbalnim i pismenim putem. U 1 promatranju nije dovoljno prisutno zadavanje uputa verbalnim i pismenim putem. Nadalje, u idućem promatranju učiteljica dovoljno koristi zadavanje uputa verbalnim i pismenim putem. Prema refleksiji učiteljice, navedeno ponašanje nije dovoljno prisutno jer učenici u njenom razredu pored ADHD-a, imaju i druge popratne teškoće poput intelektualnih, poteškoća pisanja, čitanja i

slično Iz tog razloga teško je ovakav način zadavati upute učenicima, kada svaki od njih ima svoje specifičnosti prema kojima se ona mora prilagođavati.

Tablica 22.

Učiteljica složene upute rastavlja na nekoliko manjih	22.5.	23.5.	24.5.	29.5.	31.5.	UKUPNO
ne opaža se						
nedovoljno prisutno						
dovoljno prisutno	+	+	+	+	+	5
nije primjenjivo						

Prema protokolu praćenja u svih 5 promatranja učiteljica složene upute rastavlja na nekoliko manjih. To čini na način, da upute određenog zadatka razloma na nekoliko dijelova kako bi ih učenik što bolje razumio. Od velike je važnosti da učiteljica to čini, kako bi sam učenik shvatio koji je njegov zadatak koji mora izvršiti. Ona je to činila tako da je zatražila od učenika da sam čita dio po dio zadatka i to ponovila i nekoliko puta ako treba, kako bi se uvjerila da je učenik točno razumio što treba u zadatku.

Tablica 23.

Učiteljica potiče učenike da vlastitim riječima iskažu kako su razumjeli zadane upute kako bi provjerila njihovo razumijevanje	22.5.	23.5.	24.5.	29.5.	31.5.	UKUPNO
ne opaža se	+			+		2
nedovoljno prisutno		+			+	2
dovoljno prisutno			+			1
nije primjenjivo						

Prema protokolu praćenja u 2 promatranja učiteljica nije poticala učenika da vlastitim riječima iskaže kako je razumio zadanu uputu. U 2 promatranja opaža se nedovoljna prisutnost učiteljičinog poticaja učeniku da vlastitim riječima iskaže razumijevanje zadane upute. Nadalje, u 1 promatranju učiteljica je dovoljno poticala učenika da ponovi zadanu uputu. Važno je da učiteljica od učenika traži da svojim riječima iskaže razumijevanje uputa jer tako nabolje može uvidjeti koliko su oni zaista razumjeli zadatak koji trebaju napraviti.

Tablica 24.

Učiteljica osigurava učeniku više vremena kod izvršavanja zadataka	22.5.	23.5.	24.5.	29.5.	31.5.	UKUPNO
ne opaža se						
nedovoljno prisutno						
dovoljno prisutno	+	+	+	+	+	5
nije primjenjivo						

Prema protokolu praćenja u svih 5 promatranja učitelja učeniku osigurava više vremena kod izvršavanja bilo kojeg školskog zadatka. S obzirom na to da se radi o učenicima koji imaju ADHD, ali i dodatne poteškoće (pisanja, čitanja, intelektualne) osiguravanje dodatnog vremena za izvršavanje zadataka je neminovno. Zbog svojih teškoća, učenici ne mogu u jednakom vremenu kako i njihovi ostali vršnjaci izvršiti svoje zadatke. Stoga im je potrebno osigurati dodatno vrijeme kako bi uspješno završili. Uz dodatno vrijeme, velika je mogućnost da će učenici uspješno savladati svoje zadatke na nastavnom satu.

Tablica 25.

Učiteljica ističe napredovanje učenika i njihov uspjeh u učenju (a ne njihove nedostatke)	22.5.	23.5.	24.5.	29.5.	31.5.	UKUPNO
ne opaža se						
nedovoljno prisutno						
dovoljno prisutno	+	+	+	+	+	5
nije primjenjivo						

Prema protokolu praćenja u svih 5 promatranja učiteljica ističe i pohvaljuje napredovanje učenika i njegov uspjeh u učenju. Nije uočeno da učiteljica u bilo kojem trenutku ističe njegove nedostatke. S obzirom na to da učiteljica ističe napredovanje i uspjeh učenika u učenju, uočeno je zadovoljstvo učenika. Osim zadovoljstva, osjeti se i njihova želja i motivacija za dodatnim radom, jer znaju da će dobiti bilo koji oblik pohvale od strane učiteljice.

Tablica 26.

Učiteljica tolerira nespretniji i neuredniji rukopis kod učenika	22.5.	23.5.	24.5.	29.5.	31.5.	UKUPNO
ne opaža se						
nedovoljno prisutno						
dovoljno prisutno	+	+	+	+	+	5
nije primjenjivo						

Prema protokolu praćenja u svih 5 promatranja učiteljica tolerira nespretniji i neuredniji rukopis kod učenika. Na pripremljen materijal, učiteljica uvijek ostavlja više predviđenog mjesta za pisanje odgovora, vodeći računa o učenikovoj nespretnosti pisanja. S obzirom na to da se radi o učenicima koji imaju ADHD, a jedna od odlika tog poremećaja je nespretnost i neurednost u pisanju, ovakve navedene prilagodbe su potrebne, a učiteljica ih u svom radu uspješno koristi i poštuje.

Dobivenim rezultatima se uočava da je ponašanje promatrane učiteljice u navedenim uvjetima sukladno elaboriranim didaktičko-metodičkim preporukama rada s učenikom s ADHD-om. Prema Sekušak-Galašev (2004) učitelj koji uspješno zanemari najčešće predrasude o takvom djetetu, poput onih da je ono lijeno, zločesto, neodgovorno, on će svoju nastavu uspješno prilagoditi njegovim zahtjevima. Takav pristup pomaže djetetu da samo osvijesti svoje potencijale i mogućnosti što rezultira djetetovom pozitivnom slikom o samome sebi. Osim toga, zahvaljujući prilagodbi nastave i primjeni odgovarajućih postupaka, prema autorici Mijaković (2006) dijete s ADHD-om može ostvariti značajne rezultate u školskom uspjehu.

6.2. Rezultati refleksije

Prema refleksiji učiteljice, rezultati dobivenog istraživanja su očekivani. No, učiteljica ističe da se u njenom razrednom odjelu ne nalaze samo djeca s ADHD-om, već djeca koji uz ADHD imaju i druge poteškoće. Neke od njih su intelektualne poteškoće te poteškoće čitanja i pisanja. Uzevši u obzir tu činjenicu, učiteljicu ne iznenađuju rezultati koji ukazuju da određena ponašanja koja su bila navedena u Obrascu za opažanje, nisu uočena. Učiteljica ističe da kod sljedećih tvrdnji: *Učiteljica povezuje nastavne sadržaje s primjerima iz svakodnevnog života i prijašnjim znanjima i iskustvima učenika; Učiteljica verbalne informacije daje popraćene slikama, dijagramima, modelima i kada je moguće demonstrira putem modela; Učiteljica*

postavlja pitanja kojima provjerava razumijevanje učenika i Učiteljica prilikom zadavanja uputa kombinira njihovo zadavanje verbalnim i pismenim putem nije moguće uspostaviti univerzalni obrazac praćenja i vrednovanja. Naglašava činjenicu da zbog individualnih specifičnosti svakog djeteta nije moguće uspostaviti jedinstveni obrazac edukacije. Učiteljici je istraživanje bilo vrlo zanimljivo. Istaknula je i preporuke za buduće istraživanje, a to je da se pokuša pronaći prihvatljiv i lakše razumljiv pristup u približavanju i razumijevanju područja s djecom s teškoćama u razvoju.

Za učiteljsku profesiju dobiveni rezultati ovog istraživanja mogu poslužiti kao motivacija za nastavak ovako uspješnog rada. Dodatnim radom na samom sebi, mogla bi se poboljšati cjelokupna odgojno-obrazovna praksa i međusobni odnosi između učitelja i učenika. Za buduća istraživanja, moglo bi se uključiti veći broj sudionika istraživanja. Isto tako, moglo bi se istraživanje provesti u redovnom razrednom odjelu gdje će se promatrati rad učitelja s učenikom koji ima isključivo ADHD poremećaj, bez dodatnih poteškoća. Nakon obrade rezultata, mogle bi se raditi usporedbe rada učiteljice u redovnom razrednom odjelu s posebnim razrednim odjelom.

Uzimajući u obzir svoje viđenje, ali i refleksije učiteljice autorica ovog rada uočava kolika je važnost primjene individualnih metoda u radu s učenicima s posebnim potrebama. Oni imaju svoje poteškoće, no, uz primjenu prilagođenih nastavnih metoda i načina rada, dijete može postići odgojno-obrazovni uspjeh te ostvariti svoje potencijale.

7. ZAKLJUČAK I PREPORUKE ZA DALJNJA ISTRAŽIVANJA

Poremećaj pažnje s hiperaktivnošću jedan je od čestih poremećaja koji se javljaju kod školske djece. S obzirom na to da se učitelji vrlo često susreću s takvom djecom, na njima je velika odgovornost. Iako škola nije primarna zajednica djeteta, ona ima značajnu ulogu u njegovom razvoju. Ključnu ulogu ima upravo učitelj. Na njemu je zadatak da upozna svakog učenika, sa svim njegovim vrlinama i manama. Uzimajući u obzir upravo to, na njemu je zadatak prilagodbe načina rada svakom učeniku. Svaki učenik je individua za sebe. Učitelj je taj koji treba pomoći svakom od njih da ostvari sve svoje potencijale. To je jedino moguće, ako prilagodi svoj način rada učeniku i njegovim posebnostima. Smatram da je osobito važno da učitelj upozna karakteristike „nestašnog“ djeteta tj. djeteta s dijagnosticiranim ADHD sindromom. Uvijek mora prilagoditi svoja očekivanja prema učenikovim stvarnim mogućnostima. Od velike je važnosti usmjeriti se na učenikove pozitivne strane, a ne one negativne. Sagledavati njegov potencijal i maksimalno poticati učenika u njegovom razvitku. Kada na taj način učitelj bude gledao dijete, gotovo je neminovno da će kod njega postići odgojno-obrazovni uspjeh i napredak.

Provedeno istraživanje imalo je dva cilja. Prvi cilj istraživanja bio je utvrditi u kojoj mjeri učiteljica koristi adekvatne i teorijski primjerne didaktičke metode i postupke u radu s djetetom koji ima dijagnosticiran ADHD. Drugi cilj bio je dobiti uvid u učiteljinu refleksiju dobivenih podataka o njenom korištenju didaktičkih metoda i postupaka u radu s djetetom koji ima dijagnosticiran ADHD.

Osnovni su rezultati su ukazali da učiteljica u većini situacija poštuje metodičke prilagodbe koje su bile navedene u obrascu za opažanje. Prema njenoj refleksiji rezultati su bili očekivani. No, ističe kako pojedina ponašanja koja su bila navedena u *Obrascu za opažanje* nisu ostvariva s obzirom na to da se radi o učenicima koji nemaju samo ADHD poremećaj.

Kao zaključak ovog rada, autorica naglašava važnost poznavanja adekvatnih didaktičkih metoda i prilagodba u radu učitelja s učenikom koji ima ADHD sindrom. Bez njihova poznavanja nemoguće je postići uspješan odgojno-obrazovni učinak i napredak kod takvog učenika.

Metodološka ograničenja rada se očituju u tome što istraživanje provodi studentica, kojoj je ovo prvi puta da provodi ovakvo istraživanje. Iz tog razloga njena „stručna“ procjena prisutnosti odnosno neprisutnosti određenog ponašanja kod učiteljice je upitna. Postavlja se pitanje zašto

se smatralo da je određeno učiteljičino ponašanje dovoljno prisutno ako bi studentica uočila da se ono pojavilo više 3-4 puta. Odnosno zašto se smatralo da je određeno učiteljičino ponašanje nije dovoljno prisutno ako bi studentica uočila da se ono pojavilo 1-2 puta. Ponekad je 1-2 puta, više nego dovoljno, ako je kvalitetno odrađeno. No, ponekad se određeno ponašanje može ponavljati i sto puta, ako se ne odradi dobro, nema efekta.

Također, ovo je ipak bilo promatranje u vrlo malo vremenskih točaka koje nisu odabrane metodom slučaja nego su bile prigodne, te nisu bile usko definirane. Osim toga, procjenu je radio samo jedan procjenjivač (dok je preporuka da ih bude tri) te nije isključeno da su ponašanja učiteljice bila pri tome socijalno poželjna.

Za sljedeće istraživanje predlaže se da se ono provede u više osnovnih škola, kako bi se dobio u uvid rad nekoliko učiteljica. Osim toga, sljedeće istraživanje moglo bi se provesti tako da se promatra rad učiteljice u redovnom razrednom odjelu. Tako će se dobit i dodatne informacije o tome, koliko je dijete s određenom teškoćom poput ADHD-a, uključeno u razrednu zajednicu.

8. LITERATURA:

1. Bartolac, A. (2013). *Socijalna obilježja svakodnevnog života djece i mladih s ADHD-om*. Zagreb: Ljetopis socijalnog rada. Preuzeto 12. ožujka 2017. s: <http://hrcak.srce.hr/>.
2. Bognar, L. i Matijević, M. (2002). *Didaktika*. Zagreb: Školska knjiga.
3. Bouillet, D. (2010). *Izazovi integriranog odgoja i obrazovanja*. Zagreb: Školska knjiga.
4. Ćatić, R. (2003). *Osnovi didaktike*. Zenica: Pedagoški fakultet.
5. Delić, T. (2001). *Poremećaj pažnje i hiperaktivnost*. Zagreb: Kriminologija i socijalna integracija.
6. Ferek, M. (2006). *Hiperaktivni sanjari: drugačiji, lošiji, bolji*. Zagreb: Buđenje.
7. Giler, J. Z. (2012). *Ja to znam i mogu : kako poučavati socijalnim vještinama djecu koja imaju ADHD, teškoće u učenju ili Aspergerov sindrom : [pomoć za djecu od 8 - 13 godina]*. Zagreb: Naklada Kosinj.
8. Hughes, L. i Cooper, P. (2009). *Razumijevanje djece s ADHD sindromom i pružanje potpore*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
9. Jensen, E. (2000). *Različiti mozgovi, različiti učenici*. Zagreb: Educa.
10. Juretić, Z., Bujas Petković Z. i Ercegović N. (2011). *Poremećaj pozornosti/hiperkinetski poremećaj u djece i mladeži*. Zagreb: Paediatrica Croatica. Preuzeto 12. ožujka 2017. s: <http://hrcak.srce.hr/>. Preuzeto 5. travnja 2017. s: <http://hrcak.srce.hr/>.
11. Jurin M. i Sekušak-Galašev (2008). *Poremećaj pozornosti s hiperaktivnošću (ADHD) – multimodalni pristup*. Zagreb: Paediatrica Croatica. Preuzeto 12. ožujka 2017. s: <http://hrcak.srce.hr/>.
12. Kadum-Bošnjak, S. (2006). *Dijete s ADHD poremećajem i škola*. Pula: Metodički obzori. Preuzeto 25.ožujka 2017. s: <http://hrcak.srce.hr/>.
13. Kirinčić (2016). Neverbalno i verbalno ponašanje odgajatelja u pojedinim specifičnim situacijama dnevne rutine u vrtiću. (završni rad)
14. Kocijan Hercigonja, D. (1997). *Hiperaktivno dijete: uznemireni roditelji i odgajatelji*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
15. Kudek Mirošević, J. i Opić, S. (2010). *Ponašanja karakteristična za ADHD*. Zagreb: Odgojne znanosti. Preuzeto 5. travnja 2017. s: <http://hrcak.srce.hr/>.
16. Lauth G.W., Schlottke, P.F. i Naumann, K. (2008). *Neumorna djeca, bespomoćni roditelji*. Zagreb: Mozaik knjiga.
17. Merrel, C. i Tymms P. (2005). *Working with Difficult Children in Primary Schools: A Guide for Teachers*. Durham: CEP. (http://www.education.uwa.edu.au/data/assets/pdf_file/0011/2235368/ADHD-Guide-for-Teachers.pdf)

18. Mijaković, Ž. (2006). ADHD u školskoj dobi. U: Krnić,S., Nazor, M. i Soco, M. (Ur.): *Dijagnostika i tretman ADHD sindroma*. Split: Sto Koluri.
19. Mlinarević, V., Brust M. i Zlatarić, S. (2009). Pozitivni ishodi individualiziranog rada asistenta u nastavi s učenikom s ADHD-om. U: Bene, A. (Ur.): *Aspekti jednakih mogućnosti i dopunska obrazovanja: integracija, podešavanje, spol: zbornik radova*. Subotica: Verzal.
20. Poljak, V. (2009). *Didaktika*. Zagreb: Školska knjiga.
21. Pospiš, M. (2009). *Novi pogledi na AD/HD : strategija za učenika sa manjkom pažnje i/ili hiperaktivnošću*. Varaždinske Toplice : Tonimir.
22. Ribić, K. (1996). Poremećaj pažnje. *Školski vjesnik*, 45 (2): 157-164.
23. Sekušak-Galašev (2004). Pristup hiperaktivnom učeniku. *Školski vjesnik*, 53 (3-4): 251-267.
24. Taylor, J.F. (2008). *Djeca s ADD i ADHD sindromom*. Zagreb: Veble commerce.
25. Vasta, R, Haith, M; Miller A.S. (2005). *Dječja psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
26. Velki, T. (2012). *Priručnik za rad s hiperaktivnom djecom u školi*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
27. Velki, T. i Dudaš, M. (2016). *Pokazuju li hiperaktivnija djeca više simptoma agresivnosti?* Zagreb: Ljetopis socijalnog rada. Preuzeto 5. travnja 2017. s: <http://hrcak.srce.hr/>.
28. Velki, T. i Romstein, K. (2016). *Povezanost samoprocijenjenih simptoma ADHD-a s agresivnim ponašanjem i sudjelovanjem u vršnjačkom nasilju učenika osnovnoškolske dobi*. Zagreb: Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja. Preuzeto 10. svibnja 2017. s: <http://hrcak.srce.hr/>.
29. Zrilić, S. (2011). *Djeca s posebnim potrebama u vrtiću i nižim razredima osnovne škole*. Zadar: Sveučilište u Zadru.
30. Žic Ralić, A. (2014). *Obilježja vršnjačke interakcije i iskustvo vršnjačkog nasilja kod djece i mladih s ADHD-om*. Zagreb: Ljetopis socijalnog rada. Preuzeto 10. svibnja 2017. s: <http://hrcak.srce.hr/>.
31. American Psychiatric Association (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fifth Edition*. (<https://psicovalero.files.wordpress.com/2014/06/dsm-v-manual-diagnoc3b3stico-y-estadc3adstico-de-los-trastornos-mentales.pdf>)
32. Pravilnik o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju (http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2015_03_24_510.html)

9. PRILOZI

Prilog I. Protokol sudioničkog praćenja ponašanja učiteljice

Obrazac za opažanje nastavnog procesa	
Škola:	Opažać: Datum i vrijeme opažanja:
Učiteljica razredne nastave:	
Godine:	
Godine staža u struci:	
Godine rada s učenicima s ADHD:	
Formalne i neformalne edukacije o radu s učenicom a ADHD:	
Predmet:	
Razredni odjel:	Broj učenika:
	M: Ž:
Nastavna jedinica:	

Svrha provođenja opažanja je uvid u strategije rada učiteljice s djetetom koji ima ADHD sindrom, a sve s ciljem dodatnog unaprjeđenja kvalitete rada s djecom koja imaju spomenuti poremećaj. Uzorak istraživanja čini učiteljica razredne nastave jedne Osnovne škole u Rijeci. Kako bi utvrdila koje prilagodbe u radu s učenicom s ADHD-om učiteljica koristi, vršit će kontinuirano neposredno opažanje kroz pet puta. Učiteljica čiji se rad opaža upoznata je sa svim područjima koji će se opažati.

Ček lista ispunjenih preduvjeta prije opažanja	
Dogovoreni su detalji o povjerljivosti cijelog postupka.	
Opažać je unaprijed upoznat s obilježjima i specifičnostima razreda i razredne dinamike.	
Opažać je prethodno proveo s djecom u razredu najmanje pet puta kako bi se učenici navikli na njega i prirodno se ponašali u njegovom prisustvu tijekom opažanja.	
Nastavnik je upoznat s područjima koji će se opažati u nastavi.	
Termin sastanka nakon opažanja:	

Bilješke

Za svako od navedenih obilježja nastave procijenite u kojoj je mjeri zastupljeno tijekom vašeg opažanja

- ne opaža se

+/- nedovoljno prisutno

+ dovoljno prisutno

NP- nije primjenjivo

	-	+	+	NP
Prilagodba razrednog prostora				
U razredu su minimizirani vidni i slušni podražaji				
Učenik je smješten blizu učiteljice.				
Razredno ozračje				
Učiteljica se prema učeniku ponaša pozitivno i dobronamjerno				
Učiteljica je u radu s učenikom topla i osjećajna				
Učiteljica stimulira učenika na aktivno sudjelovanje u nastavi				
Učiteljica potkrepljuje pozitivna i preusmjerava negativna ponašanja (koristi fizičku blizinu i dodir za preusmjeravanje aktivnosti učenika, privlači pozornosti na nove, pozitivne oblike ponašanja)				
Učiteljica učenika pohvaljuje za iskazan trud i postignuća za bilo koji oblik napretka, prikladnog ponašanja ili ostvarenih ciljeva				
Prilagodba strategija poučavanja				
Učiteljica u radu s učenikom izmjenjuje različite vrste kretanja (sjedenje, stajanje, hodanje, trčanje, dodirivanje)				
Glas učiteljice je umjeren, ni pretih ni preglasan				
Govor učiteljice je jasan i razgovijetan				

Učiteljica koristi razgovijetne, što kraće rečenice s poznatim riječima				
Učiteljica u radu koristi pripremljene materijale koje daje učeniku na početku sata				
Učiteljica povezuje nastavne sadržaje s primjerima iz svakodnevnog života i prijašnjim znanjima i iskustvima učenika				
Učiteljica u radu nastavno gradivo dijeli na manje sadržajne cjeline				
Učiteljica u radu lekcije i sadržaje koji zahtijevaju više slušanja obrađuje na početku, a na kraju sadržaje gdje je učenik uključeno više vizualno				
Učiteljica verbalne informacije daje popraćene slikama, dijagramima, modelima i kada je moguće demonstrira putem modela				
Učiteljica na prikladan način ističe riječi, slike i pojmove koje učenik treba zapamtiti				
Učiteljica postavlja pitanja kojima provjerava razumijevanje učenika				
Učiteljica prilikom zadavanja uputa kombinira njihovo zadavanje verbalnim i pismenim putem				
Učiteljica složene upute rastavlja na nekoliko manjih				
Učiteljica potiče učenike da vlastitim riječima iskažu kako su razumjeli zadane upute kako bi provjerila njihovo razumijevanje				
Učiteljica osigurava učeniku više vremena kod izvršavanja zadataka				
Učiteljica ističe napredovanje učenika i njihov uspjeh u učenju (a ne njihove nedostatke)				
Učiteljica tolerira nespretniji i neuredniji rukopis kod učenika				

Komentari nakon opažanja nastavnog procesa	
1. Komentari u slučajevima NP (razlozi i okolnosti, utječe li to na ukupan rezultat i sl.)	
2. Opći komentari (ako su potrebni)	

